

DENKWIJZER
DW

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE

Jaargang 13 | Nummer 1 | april 2013

Alternatieven voor marktgelooft

De euro: te licht bevonden

Van overheid naar samenleving

Interview met Ard Kleijer

Het neoliberalisme voorbij

VOORwoord

Het neoliberalisme voorbij

Het is alweer even geleden dat volop werd gesproken over het einde van de ideologie (zelfs van de geschiedenis). Het 'neutrale' liberalisme had na de val van de Muur de overwinning behaald en verdere politieke strijd leek niet nodig. Zelfs de PvdA deed onder leiding van Wim Kok afstand van haar 'ideologische veren'. Iets te vroeg, naar de afgelopen jaren is gebleken. Er bleek al die tijd een 'stille ideologie' aanwezig, een soort vanzelfsprekende ondergrond voor beleid en politiek: het neoliberalisme. Inmiddels is onder Rutte II opnieuw spannend of de PvdA zich wil herkennen in de veren die het eigen Wetenschappelijk Instituut onlangs aanreikte, of dat ze zich eenvoudig als uitvoerder laat inhuren voor de neoliberale agenda.

Allemaal liberaal

Het neoliberalisme heeft met zijn onbeperkte geloof in de markt meer kapot gemaakt dan ons lief is. Het gaat ervanuit dat individuele hebzucht en egoïsme goed uitpakken voor iedereen. Steeds duidelijker blijkt dat we hier met een hard mensbeeld van doen hebben: je moet (economisch) slagen, falen is volledig je eigen schuld; de medemens is allereerst je concurrent. De samenleving heb je nodig om te overleven, niet voor het goede leven. Het neoliberalisme heeft daarmee weinig oog voor wat kwetsbaar is (milieu, kinderen), voor ongelijke verdeling van welvaart en voor het wezenlijke belang van sterke instituties, zoals de overheid. Kortom, deze ideologie heeft verminderd zicht op het algemeen belang, op het goede samenleven. Dit vermaledijde neoliberalisme is echter niet maar iets van de burens, het zit tussen onze eigen oren, in ons eigen hart. Ook wij christenen consumeren ons kapot, ook wij vertrouwen wat vaak op De Heilige Groei die het CPB belooft.

Nieuwe evenwicht

Hoe verder? Het christelijk geloofsvertrouwen voedt altijd hoop op herstel. Uiteraard door bekering, maar ook door terugkeer naar klassieke deugden als zelfbeheersing, trouw en dienstbaarheid. Uiteindelijk gaat het om een innerlijke gerichtheid op het goede, op de medemens. Als die gezindheid afwezig is, dan helpen meer regels ons niet direct verder, want dan zoeken we er voortdurend de grenzen van op (wat weer zorgt voor toezicht die weer gecontroleerd moet worden, etc.). Nieuwe nadruk op het goede leven betekent overigens niet meteen dat de overheid zich kan terugtrekken. Het gaat niet per se om minder beleid, maar om beter beleid. Beleid dat publieke belangen borgt, dat recht doet aan klimatologische veranderingen en milieuproblematiek, dat de rijken niet bevoordeelt en kwetsbaren niet in hun sop laat gaarkoken. Dat kan gaan over allerlei zaken: van heroverweging van de hypotheekrenteaftrek tot de bestrijding van vrouwenhandel. Voor de ChristenUnie staat publieke gerechtigheid hierbij centraal. Het christelijk-sociale denken gunt de markt een zinnige eigen plaats, maar laat die in evenwicht zijn met overheid en samenleving.

GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

INHOUDSOPGAVE

- 04** - De economie vraagt een ander geloof | ROEL JONGENEEL
- 09** - Leven in een Enron-maatschappij | ROBERT VAN PUTTEN
- 10** - Een junkie op weg naar een overdosis | ANTONIE FOUNTAIN
- 14** - Waarom sommige landen rijk zijn en andere arm | PETER MULDER
- 16** - Politiek kan niet zonder moreel debat | HERMAN SIETSMA
- 20** - Tegenwind of aardbeving? | ROELF HAAN
- 26** - Korte broek | PETRUS POSTMA
- 30** - De zorg een markt? | JOAS DUISTER
- 34** - De euro: gewogen en te licht bevonden | JAAP VAN DUIJN
- 38** - Geen actief burgerschap zonder zeggenschap | WOUTER BEEKERS
- 44** - 'Ik ben allergisch voor teveel praten' | INTERVIEW MET ARD KLEIJER

MR. G. GROEN VAN PRINSTERER STICHTING

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE

ChristenUnie
Bestuurdersvereniging

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie. Jaargang 13, nr. 1, april 2013. Oplage: 6000 | ISSN: 1568-5845
DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via www.wi.christenunie.nl
  - DenkWijzer verschijnt drie keer per jaar.
  - Deadline kopij volgende nummer: 10-06-2013
  - DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Neem daarvoor svp wel eerst contact op.
  - Abonnement per 01-01-2013: € 20,00* per jaar.
  - Donateurschap WI per 01-01-2013: €35,00* per jaar. T/m 26 jaar € 20,00.*
  - Donateur WI (kwartaalbetaling) € 9,00 mogelijk met aut. incasso.
- *Bij aut. incasso, anders € 2,50 toeslag

Redactie:
Eppo Bruins (hoofdredacteur)
Bort Koelewijn (namens bestuurdersvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuurdersvereniging)
Wouter Langendoen (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:
frivista | concept & design, Amersfoort

Fotografie:
Folkert Rinkema, ChristenUnie, WI

Druk:
Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:
Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:
Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer stichting' Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Tel.: 033 - 422 69 60 | Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer of uw donateurschap willen opzeggen, doe dit dan schriftelijk voor 31 december (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl).

© ChristenUnie 2013
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

De
economie
vraagt
een
ander
geloof

DOOR ROEL JONGENEEL De zware economische crisis die ons land, Europa en de wereld nu al zo ongeveer 5 jaar gevangen houdt is zeker nog niet voorbij. Veel bedrijven maken juist vandaag moeilijke tijden door, nu het vlees inmiddels van de botten is verdwenen.

Tegelijkertijd ziet de overheid zich gesteld voor de noodzaak om nog 3 miljard euro extra te gaan bezuinigen. Mensen snakken naar beweging. Er is de hoop dat het politieke akkoord over de bouw gaat helpen. We lijken groei nodig te hebben zoals een fietser vaart nodig heeft. Wat niet vooruitgaat blijft immers niet overeind? Maar is wat waar is op de fiets, ook waar voor de economie?

Weber-these

Onlangs is het boek *De protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme* van Max Weber in het Nederlands verschenen. In dit boek, dat oorspronkelijk in 1920 verscheen, ontvouwt Weber zijn gedachten over de relatie tussen calvinisme en kapitalisme. Weber vroeg zich af waarom het economisch leven, zoals dat zich uitte in een levendig kapitalisme, zo tot ontwikkeling was gekomen. Wat is de motor van die voorspoed en welvaart. Hem viel de groeidrift, de accumulatie van geld en het rusteloos vooruitgangstreven op. Weber ging op zoek naar een verklaring voor wat hij de "geest van het kapitalisme" noemde. Volgens Weber ligt de wortel van de kapitalistische geest in het oude protestantisme, met haar calvinistische ethiek. Weber vond bij protestanten een aantal bij het kapitalisme passende eigenschappen, zoals de nadruk op hard werken, geld verdienen, zelfdiscipline, en een ernstige, sobere levensstijl. Dat bracht hem tot zijn inmiddels beroemde stelling dat het kapitalisme zijn opkomst aan het calvinisme heeft te danken. Volgens mij is Weber's stelling onhoudbaar. Zoals ik in mijn boek *Eerlijke economie* (2012) heb laten zien draait het volgens Calvijn draait in de economie, net als dat trouwens in de Middeleeuwen het geval was, primair om het voldoen aan de *necessitas*, dat wil zeggen om dat wat nodig is. Was in het nodige voorzien, dan was er genoeg voor een ieder om in de stand waarin hij of zij geroepen was te leven. Men had regelmatig te kampen met gebrek en honger en er was schaarste, maar die kon worden overwonnen. De schaarste kon weliswaar dringend zijn, maar was toch altijd een beperkte schaarste.

Het is zeker waar dat het Calvinisme een positieve factor is met betrekking tot de ontwikkeling van het economisch leven. Calvijns afschaffing van het aloude renteverbod baande bijvoorbeeld de weg voor het doen van investeringen en de ontwikkeling van een stuk financieel verkeer. Maar de geest van het moderne kapitalisme, waarin het draait om genot, de massa in de ban is van het materialisme, en het bedrijfsleven wordt opgejaagd om eenzijdig de anonieme aandeelhoudersbelangen te plezieren, desnoods ten koste van de werknemer en zelfs van de klant, is vanuit christelijk oogpunt bezien een afvallige geest.

Dubbele secularisatie

Ik denk dat Weber's andere stelling, zijn zogenaamde secularisatie-these, veel belangrijker is om te begrijpen wat er aan de hand is. Volgens die stelling is het juist de secularisatie die heeft geleid tot de verzelfstandiging van de moderne economie en, niet minder belangrijk, tot een verabsolutering van de schaarste. Daarom is ondanks de hoge welvaart het begrip "genoeg" vandaag verder weg dan ooit. Begeren zit mensen in het bloed en het wordt binnen het kapitalisme ook nog eens via het "zachte geweld" van de reclame opgeschroefd en aangewakkerd. Er zitten twee kanten aan de secularisatie. De eerste is dat het economische domein zich als het ware heeft losgezongen van de gewone mensenwereld. De economie is tot een eigen sfeer geworden, waar eigen wetten gelden, waarbij het bovendien niet past om er van buitenaf allerlei bezwerende moraalformules op los te laten. Zaken zijn immers zaken? Markten werken volgens deze visie in het algemeen zo perfect dat al te grote hebzucht en inhaligheid vanzelf via het mechanisme van de onderlinge concurrentie automatisch aan banden wordt gelegd. Met de komst van het kapitalisme is de mens in de economie althans eigenlijk niet langer genoodzaakt ook goed te wezen. Het systeem vangt de menselijke defecten geruisloos op, vaak zonder dat ze het zelf door hebben. De financiële crisis heeft echter de zwakke stee in dit verhaal laten zien. Onverantwoord en anti-normatief gedrag heeft inmiddels grote schade aangericht, waarvoor we nog jaren op de blaren moeten zitten. Hans Achterhuis spreekt in dit opzicht terecht van de ideologie van het kapitalisme,

waarin de markt een soort heiland is die de samenleving op het pad van deugd en geluk leidt. Een dergelijke (neoliberale) ideologie is uiteindelijk afgodendienst.

Antholke

Aan de secularisatie zit nog een andere kant, die niet zo zeer met de rol en de toename van het aantal niet-christenen heeft te maken, maar met wat er met de christenen is gebeurd. Christenen hebben zich vaak kritiekloos en argeloos aangepast aan de dominante economische cultuur. Hen wordt ook vaak verteld dat als je je niet aanpast je het niet zult redden en in het concurrentiegeweld ten onder zult gaan. Het denken over economie is wat dit betreft al net zo verwrongen als het handelen en perkt de speelruimte voor ethisch handelen inderdaad sterk in.

Willem Aalders wijst in een van zijn boeken op het principe van de *antholke*. Daarmee bedoelt hij wat je het tegenhang-principe zou kunnen noemen. Hij wijst erop hoe belangrijk dat principe in de kerkgeschiedenis telkens weer is geweest. Steeds hebben christenen hun houding bepaald en ze deden dat door juist op het punt waar de belijdenis werd bedreigd zich duidelijk uit te spreken en te profileren. Ons manco is dat we dat principe van de *antholke* beperken tot de sfeer van kerk en theologie. Het moet toch duidelijk zijn dat ook met de hierboven geschetste neoliberale ideologie van het kapitalisme de godsvraag niet minder in het geding is dan in de klassieke theologische leergeschiedenissen. Wie is er nu de heiland die we zullen volgen? Welke belijdenis wordt op dat punt gevraagd?

Hoeveel is genoeg?

Zoals vader en zoon Skidelsky in hun recente boek *How much is enough?* laten zien, mist het moderne kapitalisme een visie op het goede leven. Zowel in de bijbel, als bij de klassieke Griekse filosofen en gedurende de grootste tijd van onze West-Europese geschiedenis was van zo'n kader sprake. Een van de laatste economen die dit nadrukkelijk in zijn denken verwerkte was de Engelse macro-econoom John Maynard Keynes. Hij schreef in 1930, ook een periode van diepe economische crisis, een essay getiteld *Economic possibilities for our grandchildren*, waarin hij een perspectief schets voor de economie over 100 jaar vooruit.

Ons manco is dat we het principe van de anholke beperken tot de sfeer van de theologie. Het is toch duidelijk dat met de neoliberale ideologie de godsvraag niet minder in het geding is!

In dat essay blikte hij vooruit en voorspelt hij dat de mensen na 100 jaar circa 4 tot 8 keer zo rijk zouden zijn als in 1930. Verder verwachtte Keynes dat de mensen als ze zo rijk zouden zijn geworden ze er letterlijk genoeg van zouden krijgen. Men zou vrije tijd gaan verkiezen boven nog meer inkomen en consumptie. Keynes' groeiverwachting kwam redelijk uit, maar hij sloeg de plank mis met betrekking tot het opgeven van het werken en het genoeg hebben aan genoeg.

Onnatuurlijke economie

Dat het toch anders ging heeft te maken met wat zowel de bijbel als Aristoteles een onnatuurlijke vorm van economie noemen. Van alle goederen waar we naar streven krijgen we vroeger of later genoeg. Ook bij een voortreffelijke maaltijd geldt dat de maag snel gevuld is en genoeg ook echt genoeg is. Maar er is één nootore uitzondering en dat is geld. De liefde tot geld als doel in zichzelf en waarvan je nooit genoeg kunt hebben, bederft de economie. Zoals Jezus in de Bergrede laat zien, bederft het uiteindelijk je hele leven. Hij roept zijn discipelen dan ook onomwonden op om op dit punt te kiezen: "Je kunt niet God dienen en ook voor de mammon leven", zo zegt Hij.

Volgens Keynes proberen mensen hun welvaart te verhogen als middel tot een verder-gelegen doel, namelijk een goed leven te hebben. De Skidelky's zeggen dat daar de cruciale "vergissing" van Keynes lag. Hij had wel gelijk, maar de mens ontaardde in onnatuurlijk gedrag. "They found their souls in the shopping!" aldus vader Skidelky.

Halfslachtig antwoord

Het antwoord van Keynes was overigens een wat halfslachtig antwoord. Hij stelde dat in de toekomst, over honderd jaar, de zaken anders zouden zijn en het economisch probleem in zekere zin definitief zou zijn opgelost. We zouden genoeg hebben, minder gaan werken en meer gaan genieten (hij dacht daarin precies zoals de oude Grieken). Het grote probleem van de mens zou dan zijn hoe hij zijn vrije tijd goed zou besteden en echt gelukkig zou kunnen zijn. Maar tot het zover zou zijn, tot circa 2030, moeten hebzucht en woeker nog onze goden zijn, want alleen zij kunnen ons uit de tunnel van de economische noodzaak naar het wenkende daglicht leiden. In feite leek hij daarin op Goethe's *Faust*, die

zijn ziel verkocht aan de duivel met als afspraak dat deze hem alles zou geven wat hij hebben wilde, met ergens de hoop dat hij op het laatste moment aan de wurggreep van het serpent zou kunnen ontsnappen. Die halfslachtigheid en dat compromis met als doel van twee walletjes te kunnen eten is niet alleen kenmerkend voor Keynes en vele goedwillende medeburgers en politici. Er is ook veel halfslachtigheid bij christenen. Veel te weinig wordt ingezien dat zich juist op het terrein van de economie een van de kernpunten van het belijden voordoet, waarin keuzes worden gevraagd en christenen, allereerst persoonlijk en ook via de christelijke politieke partijen, zich vandaag moeten uitspreken.

In Zijn voetspoor

Charles Sheldon heeft een schitterend boekje geschreven met als titel *In zijn voetspoor; Wat zou Jezus doen?* Het boek gaat over een dominee uit Raymond, Maxwell, die na een schokkende ervaring met een zwerver ontdekt dat zijn preken niet overeenstemmen met zijn dagelijks leven. Hij en een kleine groep uit zijn kerk, waaronder Norman, de eigenaar van de krant, besluiten om te proberen gedurende een jaar lang niets anders te doen dan wat Jezus in een bepaalde situatie zou doen. Dat treft ook de economie van het stadje. De hoofdredacteur gaat bepaalde advertenties weigeren. Later schaft Norman de zondagseditie af en lijkt een faillissement onvermijdelijk. Maar de keerzijde is er ook. De ondernemers komen met goede producten en diensten die mensen echt helpen. Werkgevers en werknemers vormen een gemeenschap. Er zijn zakenlieden die enorme bedragen verliezen, maar er komen juist nu hele nieuwe dingen tot stand. De creativiteit en het nieuwe ondernemerschap zijn letterlijk hartverwarmend. Het geloof verdiept zich en de

- Samenvatting**
- Het huidige kapitalisme heeft, anders dan Weber beweert, geen directe relatie met het christelijk geloof.
  - De secularisatie heeft bijgedragen aan een materialistische cultuur met een sterk accent op welvaartsgroei en genieten in het hier en nu.
  - Christenen worden geroepen om juist met betrekking tot het neoliberale kapitalisme tot belijdend handelen te komen en Jezus te volgen in plaats van het geld van de Mammon.

De liefde tot geld als doel in zichzelf en waarvan je nooit genoeg kunt hebben, bederft de economie. Zoals Jezus laat zien, bederft het uiteindelijk je hele leven.

gemeenteleden wordt herkend als volgelingen van Christus, net zoals destijds in Antiochië het geval was (zie *Handelingen* 11, 2).

Experimenten

Sheldon's verhaal is fictie, maar hij illustreert op een boeiende manier hoe christenen in de gemeente en in de wereld weer zout en licht kunnen zijn. Is er dan een economische blauwdruk verkrijgbaar om te volgen? Nee, die is er niet. Je ontkomt nooit aan een eigen antwoord op de vraag "Wat zou Jezus doen?". Er zijn wel richtlijnen, bijvoorbeeld die over de op de bijbel geïnspireerde relationele economie van Mills en Schluter, uitgebracht bij het Engelse Jubilee Center en de European Christian Political Foundation (ECPF). Aan hun boek *After Capitalism*, waar ook in het vorige nummer van *Denkwijzer* aandacht is besteed, zijn een aantal andere toe te voegen (zie bijvoorbeeld publicaties van Goudzwaard, Graafland, Jongeneel). Misschien nog wel inspirerender dan boeken zijn personen die dit proberen in de praktijk te brengen en met eigen experimenten komen. Een platform als dat van de CBMC kan als een soort C-gilde een rol spelen waarin ondernemers elkaar kunnen ontmoeten, ervaringen kunnen delen en zich laten bemoedigen en opbouwen om hun plek in economie en cultuur *coram Deo* in te nemen.

Ander geloof

De huidige crisis vormt een serieuze test voor het neoliberalisme en laat zien dat onze economie op een verkeerd geloof is gefundeerd. Christenen dienen hun tijd goed te verstaan en moeten niet meegaan in de zucht om wereld en weelde te winnen. Weber zat er naast met zijn stelling over de vermeende relatie tussen calvinisme en kapitalisme. De economie wordt gedreven door een heel ander geloof, namelijk het neoliberale. In naam van het neoliberalisme worden echter misleidende waarheden en zure crisisrecepten verkondigd.

Intussen is de vraag hoe het christelijk geloof dan wel werkzaam kan zijn in het economisch leven te lang open gebleven. Op dat punt worden vandaag nieuwe keuzes gevraagd en is er grote behoefte aan christelijk leiderschap en authentiek gedrag dat het leven van de Meester weerspiegelt.

Het zou een misverstand zijn te denken dat de Bijbel tegen de economie is. Integendeel, ook in het economisch leven ligt een christelijke opdracht. Juist daarom is het zo erg als de economie "voor de Mammon in 't stof ligt neergebogen" (Kuyper). Christenen worden als werknemers, ondernemers en consumenten uitgedaagd om op die roeping in geloof en met creativiteit antwoord te geven.

Relaties

In het economisch model zoals dat in de Bijbel wordt geschetst, valt op dat relaties een belangrijke rol spelen. Allereerst betreft dat de relatie met God. In het manna dat het volk Israël in de economische grenssituatie van de woestijn ontving werd duidelijk dat het dagelijks bestaan God ter harte gaat. Hij zorgde en gaf genoeg, maar niet iedereen had daar ook genoeg aan. En ook de sabbat kadert het economisch leven in en brengt het in relatie tot God als hoogste doel. Niet minder belangrijk waren de relaties met elkaar, van de rijke met de arme, van de vrije met de slaaf, van degene die moest lenen met degene die uitleent. Bijbels gezien gaat de (goede) relatie voor op de prestatie (maximale economische groei).

Zo'n economie van geloof en genoeg betekent niet dat er geen pijnlijke keuzes zullen moeten worden gemaakt. Allereerst betreft dat kiezen de levensoriëntatie en het persoonlijke leven, maar vervolgens ook beroep, werk en de business. En zoals de bijbel ook laat zien is er ook een politieke opgave. Een goede economie vraagt om goede en ondersteunende instituties (de bijbel spreekt bijvoorbeeld over de afbakening van de werkweek en het met de grote verzoendag publiek uitroepen van het Jubeljaar op de ramshoorn). Zonder een goede economische orde, waarin verantwoordelijkheden en belangen worden gebalanceerd, rekening wordt gehouden met een duurzame wijze van produceren en consumeren en er sprake is van zorg en solidariteit met elkaar komt het met de economie niet in orde. ■

Auteur Dr. ir. Roel Jongeneel is universitair docent economie aan Wageningen Universiteit in Wageningen en hoofd van de sectie Landbouwbeleid bij het LEI-WUR in Den Haag.

Leven in een Enron-maatschappij

DOOR ROBERT VAN PUTTEN **In onze maatschappij zijn ziekmakende krachten actief, met als symptomen burnouts, eenzaamheid en een overvloed aan psychologische stoornissen. Dit komt voort uit de allesoverheersende neoliberale ideologie die in de afgelopen dertig jaar is uitgegroeid tot het nieuwe grote verhaal, daar waar religieuze verhalen door individualisme en secularisering zijn ondergraven. Dat verdedigt de Belgische psychoanalyticus en maatschappijcriticus Paul Verhaeghe in zijn boek *Identiteit*.**

Wie denkt dat we in een tijd zonder grote verhalen leven, zit er volgens Verhaeghe helemaal naast. Het nieuwe verhaal luidt: "Mensen zijn competitieve wezens die vooral uit zijn op hun eigen profijt. Op maatschappelijk vlak is dat in het voordeel van ons allemaal, want iedereen zal in die competitie zijn uiterste best doen om aan de top te geraken. (...) Dit is ethisch correct, want het slagen of mislukken van een individu in die competitie hangt volledig af van diens eigen inspanningen. Iedereen is bijgevolg zelf verantwoordelijk voor het eigen succes of falen." (116). De hele samenleving is ermee doordrenkt: de universiteit is een kennisbedrijf, het ziekenhuis een zorgbedrijf. In de arbeidsorganisatie is alles gericht op individuele prestaties, winst, effectiviteit, competitie.

Wanneer we ons druk maken over het verlies van normen en waarden dan moeten we niet denken in termen van 'verval', maar in termen

van 'verandering'. De huidige moraal is slechts uitdrukking van een door ideologie veranderde identiteit. En die wordt grotendeels bepaald door onze omgeving, betoogt Verhaeghe, zich baserend op Freud en de bioloog Frans de Waal. Of mensen zelfgericht of altruïstisch zijn, hangt af van de omgeving. De heersende ideologie bepaalt wat identiteit en moreel gedrag zijn. Het huidige narcistische gedrag is eenvoudig product van de omgeving, van het neoliberalisme.

Verhaeghe signaleert als gevolg hiervan een enorme groei van psychosociale stoornissen. Neoliberalisme bepaalt wat 'normaal gedrag' en 'stoornis' is. In een 'Enron-maatschappij', zoals hij de neoliberale samenleving noemt, is 'normaal' een zelfgestuurd en geslaagd leven, een 'stoornis' is als dat is mislukt. Wie geen succes heeft, zal ziek zijn. Wie niet aan de eisen van de neoliberale samenleving kan voldoen, wijkt af en moet 'gedisciplineerd' worden (Foucault).

De weg uit de Enron-maatschappij te komen, is die van een andere arbeidsorganisatie, een waarin kwaliteit en intrinsieke motivatie voorop gaan. Puttend uit het werk van de socioloog Sennett stelt hij dat zeggenschap, zelfsturing, vakmanschap en samenwerking centraal moeten staan. Een ander dominant waardencomplex moet worden geactiveerd.

Met zijn felle maatschappijkritiek houdt Verhaeghe ons een spiegel voor. Opvallend genoeg kiest hij geen politiek-conservatieve benadering, maar baseert hij zich op psychoanalytische en sociaal-darwinistische inzichten. Hiermee werpt Verhaeghe een nieuw licht op het neoliberalisme, dat immers ook al door anderen is bekritiseerd. Het boek bevat een duidelijke aansporing om de samenleving anders te organiseren. Of Sennett's ideeën vruchtbaar zijn voor een 'way-out' zal de tijd moeten leren. ■

Paul Verhaeghe
Identiteit
Amsterdam, 2012
De Bezige Bij,
ISBN: 9789023473039
270 pagina's
€ 19,90

Auteur Robert van Putten bestudeert voor zijn afstudeeronderzoek aan de VU veranderingen in het maatschappelijk organiseren. Hij volgde het fellowsprogramma van de ChristenUnie.

Een junkie

DOOR ANTONIE FOUNTAIN

Wij allen zijn neoliberalen. We zijn gewend geraakt aan goedkope producten en aan wereldwijde goederenstromen. Tegelijk knaagt ons geweten als we ons realiseren dat ons consumptieniveau niet zonder kinderarbeid en enorme milieuvervuiling kan bestaan. Is er een uitweg? Een analyse van het neoliberalisme en hoe we uit zijn greep kunnen raken.

Parijs, 1938: in de nasleep van de zwaarste economische crisis die de wereld ooit gekend heeft, komt een aantal economen, onder andere Hayek, Lippmann en Mises, bij elkaar om te werken aan een vernieuwing van het liberalisme. In hun ogen is het falen van deze stroming – waar ze zelf toe behoren – de oorzaak voor de Grote Depressie. Een crisis die het bankwezen, de internationale markten, de werkgelegenheid, en de politieke stabiliteit op hun continent ernstig bedreigt. De eerste decennia van zijn bestaan was het neoliberalisme, zoals deze stroming ging heten, vooral een theoretische exercitie. Maar in de jaren '60 en '70 kregen de econoom Milton Friedman en zijn volgelingen van de 'Chicago School' een steeds gewilliger oor. De Pinochet dictatuur in Chili, de mondiale systeembanken, internationale financiële instanties zoals het IMF en de Wereldbank: alle vielen zij voor Friedman en de 'Chicago Boys'. Het neoliberalisme begon aan zijn opmars.

Neoliberalisme

Inmiddels is de term 'neoliberalisme' vergroeid tot een bonte kakofonie van stemmen, maar in de kern draait het om deze punten: vrijhandel en open markten, privatisering van diensten, deregulering van de markt, het verkleinen van de

**OVER DE KOMENDE
VAL VAN HET
NEOLIBERALISME**

op weg naar een overdosis

publieke sector, en het vergroten van de rol van de private sector. Het neoliberalisme gaat uit van de (wenselijkheid van de) perfectie van de vrije markt, en het eeuwige economische evenwicht dat daar aan gekoppeld zou zijn (de zogenaamde 'Onzichtbare Hand van de Markt')¹. De markt kán niet falen, hoogstens heeft zij tijd nodig om balans te herstellen. Is er sprake van systeemfalen, dan is dat niet de schuld van de markt, maar van externe factoren (meestal de staat) die zich er te veel mee bemoeid hebben.

Weer crisis

Nu is de wereld weer in een diepe crisis gestort, een waarvan het einde niet in zicht is. Banken, internationale markten, werkgelegenheid, en de politieke stabiliteit van Europa worden opnieuw bedreigd. Ditmaal als gevolg van neoliberaal beleid. Voor een stroming waarvan economische groei een van de grootste zegeningen zou zijn, is het pikant dat deze sterke groei grotendeels is uitgebleven. Het 'Keynesiaanse' tijdperk – een stroming die geloofde in een sterke overheid met duidelijke marktinterventie, die liep van grofweg het einde van WOII tot 1980 – zag een significant hogere mondiale economische groei dan het daaropvolgende, neoliberale tijdperk.²

Scheefgroei

Dat neemt niet weg dat de economie in het neoliberale tijdperk wel degelijk is gegroeid. Echter, de zegeningen van deze groei zijn slechts toebedeeld aan een select gezelschap. Van de \$19.000 miljard euro waarmee tussen 1981 en 2001 het wereldwijde BBP steeg, kwam slechts anderhalf procent terecht bij mensen die minder dan \$1 per dag verdienen, de mondiale 'absolute armoedegrens'.³ Ook in westerse landen stijgen reële lonen al decennia niet mee, terwijl de productiviteit (en dus de toegevoegde waarde van mensen in loondienst) dat wél doet.⁴ Alle groei komt terecht bij de mensen die al veel, heel veel hebben.

Verdwijnen van de Commons

Een van de oorzaken voor deze onevenredige verdeling van de 'zegeningen van groei' is de privatisering van hulpbronnen en diensten. Zaken en diensten die vroeger algemeen eigendom

waren, de zogenaamde *Commons*, zijn in de afgelopen decennia grotendeels in handen gevallen van een klein clubje vermogenden. In bepaalde gevallen zijn zij nog wel algemeen eigendom, maar is het marktdenken sterk ingevoerd in haar bedrijfsprocessen. In Nederland zijn goede voorbeelden hiervan de privatisering van het spoor⁵, de absurde inkomsten en bonussen voor topmensen bij woningcorporaties, en de steeds verder doorgetrokken marktwerking in zorg en onderwijs.

Deregulering

Daar waar diensten en hulpbronnen al voor de opkomst van het neoliberalisme in handen van individuen waren, is de regelgeving sterk teruggedrongen omtrent hóé de markt met deze eigendom om mag gaan. Het ongebreidelde geldscheppende vermogen van systeembanken is daar exemplarisch in, met alle gevolgen van dien. Deregulering van de financiële markten heeft er ook voor gezorgd dat geld onbekommerd kan stromen naar waar zij het maximale oplevert voor haar eigenaren: het neoliberalisme voorziet in de creatie van belastingparadijzen.

De aandeelhouder wint

Het belang van de aandeelhouder heeft almaar voorrang gekregen op het belang van de werknemer. Winstmaximalisatie door bevroren van lonen, outsourcen van productie naar lage lonen landen, afstoten van divisies ten bate van dividenduitkeringen, uitstellen van lange termijn investeringen omwille van betere kwartaalcijfers; beslissingen gemaakt ten bate van een perfecte markt, maar waar de 'gewone' mens keer op keer de dupe van is gebleken. Helaas is dit niet een fictief lijstje van gevaren, maar zijn het bekende berichten uit de dagelijkse nieuwsgaring. In Nederland zien we dit terug in bijvoorbeeld een sterke toename van flexwerkers en mensen met een nul-uren-contract.

- Samenvatting**
- Het neoliberalisme is een (economisch) systeem dat onze maatschappij ernstig bedreigt.
  - Het neoliberalisme zal ten einde komen, aan ons de taak te borgen hóé dat zal gebeuren.
  - De Bijbel geeft ons een duidelijk economisch perspectief over hoe het anders zou kúnnen en moeten.

Gesocialiseerde risico's

Doordat de overheid zich minder met de markt bemoeit, krijgt de markt steeds meer ruimte, ook om te falen. De combinatie van scheve winstverdeling, sterke deregulering, en privatisering, zorgt voor bovenmatige risico's. Als direct gevolg van de concentratie van macht zijn deze systemen *too big to fail* geworden. Het grote geld en de winsten zijn geprivatiseerd, maar de verliezen worden gesocialiseerd en dus afgewenteld op de mensen die vrijwel niet mee profiteren van het systeem. En daarom blijven we met zijn allen continu het systeem oplappen. Het voorbeeld hiervan is natuurlijk de manier waarop wij de afgelopen vijf jaar ons in bochten hebben moeten wringen om het financiële systeem weer netjes in het zadel te hijsen, zónder dat daar een significante gedragsverandering van de markt tegenover staat.⁶

Prijzdaling en uitbuiting

Op internationaal vlak zijn de sociale gevolgen van het neoliberalisme minstens zo verstrekkend. Mede als gevolg van de Washington Consensus⁷ is er sinds de jaren tachtig een ongekende druk op prijzen in internationale handelstromen komen te liggen. Door de prijzen te drukken, wordt een van de principes van het marktdenken ironisch genoeg overboord gegooid: het principe van het internaliseren van de kosten. Elke klant zou de werkelijke kostprijs voor een product of dienst moeten betalen. In werkelijkheid wordt echter door de machtsmonopolie van multinationale ondernemingen de prijs steeds verder omlaag gedreven. De gevolgen hiervan variëren van kindslavernij in de West-Afrikaanse cacao-industrie, tot vakbondsonderdrukking in Latijns-Amerika en schrijnende veiligheidssituaties in de kledingfabrieken van Zuid-Azië.

Hyperconsumptie en grondstoffen

Ook de milieueffecten zijn schrikbarend. Waar vroeger de vraag naar goederen de drijvende factor was, is nu het aanbod van nieuwe, betere, snellere, meer aantrekkelijke producten de motor van de economie geworden, aangedreven door een almaar uitdijende advertentiemarkt. Het neoliberale gedachtengoed is verslaafd aan groei, als een junkie aan het infuus. Ook in opkomende economieën zoals China, India en

Brazilië neemt consumptie toe. Tegelijkertijd worden producten niet meer gemaakt om lang mee te gaan. Reparatie van goederen kost meer moeite dan nieuwe maken, en de markt heeft sowieso meer baat bij het verkopen van nieuwe producten, met een grote winstmarge, dan bij het repareren van wat je al hebt. Als gevolg van deze hyperconsumptie raken grondstoffen in een ongekend tempo op. Binnen enkele decennia zullen nijpende tekorten volgen, in een scala van grondstoffen, van cacao tot mineralen, van hout tot water, kortom; alles wat we nodig hebben om ons huidige consumptieniveau en de levensstijl die we onszelf hebben aangewend in stand te houden.

De 'perfecte' markt?

We lijken blind voor de gevolgen van de steeds schevere verdeling van de wereldwijde welvaart. We onderschatten de risico's van een economie waarin het belang van de aandeelhouder zwaarder weegt dan die van de werknemer; waarin onze regering belastingontwijking een 'topsector' noemt; waarin werknemers worden uitgebuit; waarin het milieu stelselmatig om zeep wordt gebracht; en waarin de lusten in handen van een zeer select clubje vermogenden liggen, terwijl de kosten van falen verschoven worden naar degenen die niets van het systeem hebben ontvangen. Als

Noten ¹ Dit principe van de 'Onzichtbare Hand van de Markt' was niet nieuw, het werd al in de 18e eeuw door Adam Smith, grondlegger van de moderne economie, gebezigd.

² O.a. Robert Skidelsky, *Keynes: The Return of the Master*, 2009, hoofdstuk 5.

³ Andrew Simms and David Woodward, *Growth Isn't Working: the uneven distribution of benefits and costs from economic growth*, 2006, London, New Economics Foundation, p14.

⁴ <http://www.nytimes.com/imagepages/2011/09/04/opinion/04reich-graphic.html>

⁵ RED. zie ook het hoofd- en deelrapport van de senaatscommissie onder leiding van Roel Kuiper: *Verbinding verbroken?* (2012).

⁶ RED. zie het artikel van Roelf Haan elders in dit nummer.

⁷ Een aantal beleidsprincipes ter bevordering van internationale stimulering van neoliberale uitgangspunten door middel van o.a. de IMF en de Wereldbank

⁸ RED. zie elders in dit nummer een bespreking van zijn recente boek *Identiteit*.

‘Het Bijbelse principe van het Jubeljaar is in feite niets anders dan een economische resetknop.’

dit de gevolgen zijn van de ‘perfecte’ markt, dan rijst de vraag wat er in hemelsnaam zou gebeuren als we het slachtoffer zouden zijn van een imperfecte markt.

Wij zijn allemaal neoliberal geworden

Het is voor ons bijna onmogelijk geworden om buiten het neoliberale wereldbeeld te denken. Zoals de Belgische socioloog Paul Verhaeghe stelt: “Wij zijn allemaal neoliberal geworden.”⁸ Zelfs van oudsher niet-marktgerichte politieke partijen zijn in de afgelopen decennia de fuik van het neoliberale geloof ingezwommen. Het CDA onder Ruud Lubbers, het PvdA onder Wim Kok, GroenLinks onder Femke Halsema; partijen die historisch gezien een belangrijke rol voor de overheid weggelegd hadden, zijn volgelingen geworden van de Onzichtbare Hand. Het mag geen verrassing zijn dat deze partijen momenteel kampen met een flinke identiteitscrisis. Het neoliberalisme is in essentie een ideologie, een geloof met ‘volgers’ (de immer rationeel opererende ‘Homo Economicus’) die gezegend worden door hun ‘god’ (de perfectie van de ‘Onzichtbare Hand van de Markt’), met een gezamenlijke vijand (de overheid als ‘verstorende factor’).

Mene mene tekel ufarsin

We zien nauwelijks meer dat we in dit systeem leven, en alternatieven worden nauwelijks serieus genomen. Maar het hóeft niet zo te zijn. De vraag is namelijk niet óf het neoliberalisme ineen zal storten. Dat gaat gebeuren, zoveel staat vast; élk systeem komt ten val. In de afgelopen eeuw hebben we de ondergang kunnen zien van communisme, van kolonialisme, en van fascisme. In de droom die Daniel voor Nebukadnessar moest verklaren werd het ons zelfs beloofd: machtsstructuren zullen komen én gaan, weggeblazen door de wind “totdat er geen spoor meer van te vinden is”. En ook nu kunnen we het schrijven aan de wand zien; dit systeem valt gewoonweg niet vol te houden. De vraag is ook niet wanneer het neoliberalisme zal eindigen, maar hoe. Met een enorme klap, waarin haar ondergang alles van waarde met zich meeneemt, of met een zorgvuldige overgang naar een betere wereld?

Economische resetknop

Een belangrijk aanknopingspunt daarvoor is het

Bijbelse principe van het Jubeljaar, in feite niets anders dan een economische resetknop. Niemand zou zo te weinig hebben, maar evenzo belangrijk, niemand zou te veel hebben. Verliezers zouden nooit alles mogen verliezen, en winnaars niet alles voor altijd mogen houden. Wij moeten een weg vinden naar een wereld waar genoeg daadwerkelijk genoeg is. Waar we aren over laten voor de weduwe, de wees en de vreemdeling. Waar we de menselijke maat – en niet het BBP - weer ons beleid laten bepalen. Waar we de grond elke paar jaar braak laten liggen. Waar de daadwerkelijke productiekosten niet meer in plaats of tijd worden overgedragen, maar geïnternaliseerd worden. Waar de samenleving de macht terugpakt die haar toekomst. Waar de overheid haar rol als marktmeester oppakt. Maar bovenal, waar we vanuit rentmeesterschap en naastenliefde de urgentie van de problemen erkennen, en durven zeggen dat het anders kan en moet.

Hoop, Woede en Moed

Is deze uitdaging te groot? Augustinus van Hippo zei ooit dat hoop twee wonderschone dochters heeft; woede en moed. Woede om hoe de wereld nu is, en moed om ervoor te zorgen dat ze niet zo blijft. We hoeven alleen maar (alweer!) naar de Bijbel te grijpen om te zien dat een Gideonsbende de koers van de geschiedenis kan wijzigen. Een groep van twaalf volgelingen van een timmerman heeft de wereld op zijn kop gezet. En de rest van de wereldgeschiedenis staat bol van plotselinge systeemveranderingen. Kijk naar William Wilberforce, mijn persoonlijke held, die met een kleine groep toegewijde mensen de institutionele slavernij afschafte. Nodig zijn mensen die het wereldbeeld op zijn kop durven zetten en zich een nieuwe weg voorwaarts durven voorstellen. God vraagt op een gegeven moment aan Jesaja: “Wie zal gaan?”. Laat het antwoord van deze profeet voor ons allen een leidraad zijn. “Hier ben ik Heer. ■

Auteur

Antonie Fountain is directeur van Stop the Traffik, columnist, spreker en lid van verscheidene denktanks (waaronder het Platform Duurzame en Solidaire Economie, die hij dankt voor hun waardevolle bijdragen bij dit stuk). Hij is overtuigd van het nut van de markt, mits deze een goede marktmeester heeft in de overheid, en de markt de maatschappij dient in plaats van andersom.

DOOR PETER MULDER **De geschiedenis leert dat economie te belangrijk is om aan de markt over te laten. Diezelfde geschiedenis laat ook zien dat marktpartijen al sinds mensenheugenis proberen de overheid voor hun karretje te spannen. In 1666 en 1678 lobbyden Engelse wolfabrikanten bij het parlement voor wetgeving die het dragen van katoenen stoffen zou verbieden en het strafbaar zou stellen om een dode in iets anders dan een wollen lijkkleed te begraven. Daar bleef het niet bij. Tussen 1696 en 1698 gingen wolfabrikanten een verbond aan met zijdevevers om de import van textiel uit Azië te beperken. Met succes, want de Calico Act van 1721 bepaalde dat vanaf 25 december 1722 niemand in Groot-Brittannië “nog enig bedrukt, beschilderd, gekleurd of geveerfd kledingstuk van katoen mag gebruiken of dragen”.**

Venetië

Het is een van de vele anekdotes in dit briljante boek, dat fraai laat zien dat staat en markt van oudsher sterk wederzijds afhankelijk zijn. Zonder goed functionerende markten raken overheden in de problemen, overal en altijd: van het Romeinse Rijk tot de koloniale grootmachten Spanje en Portugal, van het Habsburgse Rijk tot de Sovjetunie, Van Sierra Leone tot Zimbabwe. Maar zonder goed functionerende overheden raken markten ook in de problemen, overal en altijd. In de middeleeuwen was Venetië misschien wel de rijkste plek in de wereld, dankzij een reeks van innovaties op het gebied van handelscontracten. Echter, toen de gevestigde Venetiaanse elite steeds meer macht verloor aan de nieuwe Venetiaanse rijken, monopoliseerden zij via slinkse wetgeving stapsgewijs de handel. Snel na deze politieke stap zette het economische verval in, en in plaats van nieuwe handelsroutes en economische instituties op te zetten maken de Venetianen nu pizza, ijs en gekleurd glas voor toeristen – aldus de auteurs.

Instituties doorslaggevend

Waarom zijn sommige landen rijk en andere arm? Dit is een grote vraag, misschien wel de grootste in de economie. De Amerikaanse economen Acemoglu en Robinson – beiden behorend tot de absolute wereldtop – schrikken er niet voor terug om een helder antwoord te geven. Op basis van 15 jaar hoogstaand academisch onderzoek betogen zij dat niet cultuur, geografie of kennis, maar de kwaliteit van instituties in een land het verschil maakt tussen economische bloei en economische crisis. Onder instituties verstaan zij die machten die de regels van het economische spel bepalen: de trias politica, inclusief instanties als de centrale bank en toezichhouders. De hamvraag is: heeft een land politieke en economische instituties

die het mogelijk maken dat de meeste mensen overeenkomstig hun talenten en vaardigheden kunnen deelnemen aan economische activiteiten en dat ze eigen keuzes kunnen maken? In het boek worden dit 'inclusieve instituties' genoemd. Of zijn de instituties 'extractief', dat wil zeggen gericht op het verrijken van de elite en het beschermen van gevestigde belangen? Aan de hand van veel historisch materiaal laat dit boek zien dat inclusieve instituties het beste gedijen in een samenleving waarbij er een balans is tussen enerzijds ruimte voor pluralisme en anderzijds een zekere mate van centraal staatsgezag.

Gaat China de VS voorbij?

Op een overtuigende manier wordt aangetoond dat landen met extractieve politieke instituties wel degelijk stappen kunnen zetten richting inclusieve economische instituties, maar dat de hieruit voortkomende economische groei tijdelijk is omdat het op lange termijn te weinig innovaties voortbrengt. Het bekendste voorbeeld hiervan is wellicht de Sovjetunie, die na enkele decennia met prachtige groeicijfers toch op de grenzen van haar kunnen stuitte. De spannende vraag is dan natuurlijk: en China dan? Ook daar heeft een autoritair regime de economie hervormt zodat mensen tot op zekere hoogte hun talenten en vaardigheden in de economie kunnen aanwenden, met indrukwekkende groeicijfers tot gevolg. Acemoglu en Robinson maken echter helder dat als er geen politieke hervormingen volgen, deze groei zonder twijfel zal verdampen in de komende decennia. Dat China de VS voorbij zal streven als economische supermacht is nog geen uitgemaakte zaak.

Verstreckende gevolgen

De spannendste observatie in het boek is dat kleine institutionele verschillen op lange termijn

Waarom sommige landen rijk zijn en andere arm

verstreckende gevolgen kunnen hebben. In de 16e eeuw waren de parlementen van Engeland en Spanje elk verwickeld in een machtsstrijd met hun tamelijk absolutistische koning. In Engeland wist het parlement stukje bij beetje meer invloed te krijgen, terwijl in Spanje uiteindelijk de koning aan het langste eind trok, maar het had net zo goed andersom kunnen zijn. Niet lang daarna koloniseerden de Spanjaarden Zuid-Amerika en de Engelsen Noord-Amerika. Koninklijke instructies zorgden voor een extractief koloniaal bewind in Zuid-Amerika: goud en zilver werden op grote schaal naar Madrid afgevoerd, er kwamen plantage-economieën gebaseerd op uitbuiting en slavernij, en het lokale bestuur werd top-down georganiseerd. De Engelse schepen die Noord-Amerika aandeden voeren daarentegen vaak onder de vlag van parlementaire koopmannen, en mede doordat er geen edelmetalen werden aangetroffen, ontwikkelde zich een economie gebaseerd op individuele eigendomsrechten van kleine boeren en middenstanders, en werd het lokale bestuur bottom-up georganiseerd. Noord-Amerika is nog steeds vele malen welvarender dan Zuid-Amerika. Ook voor dichterbij huis biedt dit boek veel stof tot nadenken. Bijvoorbeeld: kartelvorming en oneerlijke concurrentie worden door de Europese commissie stevig beboet. Maar in hoeverre biedt het Europese parlement tegenspel aan de Europese machthebbers? En zijn de verschillende

belangen voldoende gewaarborgd? De geschiedenis leert dat institutionele ontwikkeling een lang, onzeker en soms gemeen proces is, maar ook dat het belang ervan moeilijk overschat kan worden. En de geschiedenis leert dat sommige zaken niet nieuw zijn onder de zon: ook in 1557, 1560, 1575, 1596, 1607, 1627, 1647, 1652, 1660 en 1662 voldeed Spanje zijn schulden niet, waardoor Duitse bankiersfamilies werden geruïneerd.

Commissie-Kuiper

Het vinden van de balans tussen staat en markt is ook in een land met sterke instituties niet altijd eenvoudig – zie het rapport van de commissie-Kuiper naar de parlementaire besluitvorming over de privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten. Een duidelijke les uit dit boek is in elk geval dat een politieke partij voortdurend op zoek moet naar de definitie en vormgeving van inclusieve politieke en economische instituties. Dat is een stuk ingewikkelder dan het gebruik van ideologische sjablonen – voor of tegen marktwerking – vaak suggereert. En het kost tijd en energie. Na de uitschakeling van de Aziatische concurrentie probeerden de Engelse wolfabrikanten in de 18e eeuw ook een eind te maken aan de fabricage van katoen en linnen in eigen land. Maar tegen die tijd bood het steeds pluralistischer geworden Engelse parlement tegenspel. De bedreigde fabrikanten van katoen en linnen bewerkten het parlement met een stortvloed aan petitieën en na jarenlang getouwtrek bevestigde de Manchester Act van 1736 hun recht van bestaan. Economie en politiek hebben alles met elkaar te maken. ■

Daron Acemoglu en James Robinson
Waarom sommige landen rijk zijn en andere arm

Nieuw Amsterdam Uitgevers, 2012
ISBN: 9789046813720
512 pagina's
€ 34,95

Auteur

Dr. Peter Mulder is docent economie aan de Vrije Universiteit Amsterdam

DOOR HERMAN SIETSMA Wie zichzelf een plezier wil doen moet op YouTube eens een paar colleges van hoogleraar Michael J. Sandel bekijken. Het wordt meteen duidelijk waarom deze politiek filosoof zo populair is; op intrigerende wijze legt hij de dilemma's die meekomen met de moderne politiek-maatschappelijke vraagstukken bloot. Sandel komt aan heilige huisjes, met name aan het liberale zelfbeschikkingsrecht. Met zijn scherpe argumentatie legt hij bloot dat de liberale westerse democratieën een groot manco vertonen als ze menen de moraal buiten de politiek te kunnen houden.

Sandel (1953) is populair in de VS en in Europa, maar ook daarbuiten; in 2011 werd hij in China uitgeroepen tot "invloedrijkste buitenlander". Hij behoort tot de communitaristische stroming; denkers die nadruk leggen op de betekenis van de gemeenschap. Zijn ideeën kunnen de voorstanders van christelijke politiek in hun argumentatie van dienst zijn. In zijn *Rechtvaardigheid; wat is de juiste keuze?* (2009) behandelt hij klassieke ideeën en past hij ze toe op moderne dilemma's. In *Niet alles is te koop* (2012) toont hij aan hoe pervers de financiële prikkel kan zijn.

Klassieke ideeën

Eerst over rechtvaardig overheidsbeleid. Aristoteles verbond rechtvaardigheid niet primair aan vrijheid, maar aan de *bestemming* van elke mens (zo kon hij overigens de slavernij in zijn tijd goedkeuren). Kant baseerde zich op een objectieve zedelijke wet die uit de mensen zelf voortkomt; die wet zou de grondslag van het handelen van een ieder moeten zijn, omdat men daarnaar *hoort* te handelen, ongeacht het resultaat ervan. De calculerende

Bentham - en later ook Mill -, beiden aanhangers van het utilitarisme, redeneerden omgekeerd en berekenden het *nut* van te nemen maatregelen; als er per saldo meer welzijn ontstaat door een overheidsmaatregel is het gerechtvaardigd die maatregel te nemen. Het neoliberalisme gaat uit van het gegeven dat de mens van zichzelf is en niet van de samenleving; het verzet zich tegen bemoeizucht van de overheid en ook tegen moraal in beleid en herverdeling van inkomens; de mens moet vrij zijn. Rawls corrigeert het neoliberalisme met het uitgangspunt van de noodzaak van een gelijke uitgangspositie voor een ieder.

Vrijkopen van dienstplicht?

Sandel geeft praktische voorbeelden van de manier waarop de liberale theorie vastloopt. Zo zijn er in de VS veel echtparen met kinderwens die een draagmoeder zoeken. In eigen land is dit een dure onderneming, maar in India zijn er vrouwen genoeg die voor een fractie van dit bedrag het draagmoederschap willen vervullen. Praktijk is dus dat deze echtparen draagmoeders zoeken (en

Politiek kan niet zonder moreel debat

**MICHAEL SANDEL
EN DE STRIJD TEGEN
HET NEOLIBERALISME**

vinden) in India. Iedereen blij, zou men denken, want de echt)paren zijn goedkoop uit en Indiase vrouwen verdienen in korte tijd beduidend meer dan ze anders mogelijk zou zijn.

Iedereen blij; en toch voelt iedereen ook dat er iets niet klopt. Je lichaam verhuren of verkopen voor het materiële belang van een ander; dat overschrijdt een grens. Zoals het ook niet klopt als welgestelden zich kunnen vrijkopen van militaire dienstplicht waardoor het leger vooral bestaat uit arme "vrijwilligers". Zoals het ook niet klopt dat in de prostitutie in Amsterdam honderden en waarschijnlijk duizenden prostituees "vrijwillig" aan het werk zijn. Het klopt niet, zegt Sandel, omdat de hypothese dat mensen gelijk en vrij zijn niet klopt. Ons systeem van de vrije markt dwingt groepen tot handelingen die niet in vrijheid gewild zijn. De financiële positie of andere omstandigheden brengen mensen in situaties waarin ze hun lichaam of hun tijd verkopen voor zaken die ze in vrijheid juist niet zouden willen.

Eigen organen verhandelen

De oorzaak ligt in het systeem dat wij met z'n allen organiseren voor de ruil van menselijke

behoeften: de markt. De markt is geschikt voor de ruil van goederen en diensten onder condities die vrije keuze en beslissing mogelijk maken. De markt leent zich niet voor zaken die de integriteit van het menselijk lichaam raken; zoals we niet zouden willen toestaan dat mensen in geldnood hun organen gaan verhandelen of reclame op hun lichaam tatoeëren. Evenmin leent de markt zich overigens voor transacties die leiden tot het ruïneren van het ecosysteem. De markt is immoreel en haar logica is die van het (financieel-economisch) sterkste belang.

De grondslag voor de politiek kan dus nooit alleen de menselijke vrijheid zijn. Weliswaar corrigeert het moderne liberalisme de absolute, primitieve vrijheid met het uitgangspunt van de grond- en mensenrechten, maar bovenstaande voorbeelden tonen aan dat, ook als mensen uit 'vrije wil' transacties aangaan - en dus van aantasting van grond- en mensenrechten in formele zin geen sprake is - een overstijgende moraal noodzakelijk is.

In de liberale visie op mensenrechten tellen de beperkingen die het liberale economisch systeem meebrengt niet; zo kan een liberaal mensenrecht het onrecht gaan maskeren.

Abortus en neutraliteit

Sandel pleit er vervolgens voor dat er een cultuur wordt gecreëerd waarin de betekenis van 'het goede leven' voorwerp van debat is en waarin meningsverschillen kunnen worden opgelost. De politieke arena is niet een amoreel domein, maar juist een gebied waar opvattingen, overtuigingen

Michael J. Sandel
Niet alles is te koop
Uitgeverij Ten Have
mei 2012
ISBN: 9789025901806
288 pagina's
€ 19,95

en religie hun legitieme plaats hebben. Het streven naar rechtvaardigheid kan niet worden losgekoppeld van de visie op 'het goede leven'. Sandel ontmaskert de zogenaamde neutraliteit van de staat met het voorbeeld van de abortus. Wie de beslissing over abortus aan de vrouw wil laten onder het mom van de 'neutrale staat' heeft al lang positie gekozen, namelijk dat het ongeboren kind geen persoon is. Pleidooien om abortus toe te staan zijn niet neutraler dan pleidooien om abortus te verbieden. Hetzelfde geldt ten aanzien van het homohuwelijk; het is onzin om te denken dat het een uiting van neutraliteit is om elke zich aandienende samenlevingsvorm gelijk te behandelen. Kernvraag is of het homohuwelijk de waardering en erkenning van de gemeenschap verdient, zoals de staat dit traditioneel beoogd heeft ten aanzien van het 'gewone' huwelijk. Invoering van het homohuwelijk is geen uiting van een neutrale staat, maar een toekenning door de staat van de waarden die aan het huwelijk worden toegekend.

Deugdzaamheid

Sandel stelt: we komen niet tot een rechtvaardige samenleving door simpelweg het welzijn te maximaliseren (het utilitarisme) of door de keuzevrijheid van het individu te garanderen (het (neo)liberalisme). Rechtvaardigheid vraagt om te kiezen voor de *deugd* in het openbare leven. Thema's die daarbij volgens hem betrokken moeten worden zijn:

- burgerschap, opoffering en dienstbetoon;
- het gegeven dat markten hun morele beperkingen hebben;
- een uitgangspunt van onderlinge solidariteit en het tegengaan van ongelijkheid
- een politiek van morele betrokkenheid.

Niet alles is te koop

In *Niet alles is te koop* behandelt Sandel de manier waarop geld de allesbepalende factor is geworden in nagenoeg alle behoeften; van het uittesten van riskante medicijnen, het verkrijgen van voorrang bij medische behandeling, het plaatsen van reclame op publieke eigendommen tot het inzetten van huursoldaten. De financieel-economische situatie waarin mensen verkeren bepaalt hun besluit; van 'vrije wil' is veelal geen sprake. Beslissingen komen tot stand op 'de markt' van vraag en aanbod.

Het nadeel van deze markten is dat ze in morele zin 'neutraal' zijn en gevoelig voor corruptie. De markt vraagt niet naar goed of slecht maar naar bevrediging van behoeften. Sandel eindigt met een vraag: *Willen we een maatschappij waarin alles te koop is? Of zijn er bepaalde morele en sociale waarden die op de vrije markt niet worden gerespecteerd en die niet te koop zijn?* Zijn antwoord is duidelijk: die morele vragen moeten worden beantwoord en de enige plaats waar dat gezaghebbend gebeuren kan is de politiek.

Politiek gaat over grote vragen

In het Nederlandse openbare leven is de discussie over deugden niet populair. Het lijkt een achterhoedegevecht van orthodoxe christenen die de moderne tijd niet kunnen of willen bijhouden. Maar Sandel's benadering maakt duidelijk dat het debat over publieke deugden geen achterhaalde zaak is, maar de kern van politiek die *rechtvaardigheid* centraal wil stellen. Daarmee is dan niet bedoeld de 'rechtvaardigheid' van de laatste procenten inkomsten- of lastenverdeling, zoals het begrip in Nederland doorgaans wordt opgevat, maar gaat het over de vragen hoe de politiek in deze tijd de grote levensvragen tegemoet kan en moet treden. Deze vragen gaan over leven en dood, over vrijheid en slavernij, over ecologische rampen of duurzaam scheppingsbeheer. Sandel propageert hiermee geen christelijke politiek, maar zijn betoog is een verademing in een tijd waarin mensen zichzelf tot norm zijn.

Voorbij Sandel

Vanuit de christelijke politiek kunnen en moeten we een stap verder gaan dan Sandel doet. Waar hij pleit voor het eerlijke debat over de publieke moraal – onder erkenning van de betekenis van levensbeschouwelijke en religieuze argumentaties – kunnen wij die argumentaties zelf ontwikkelen, inhoud geven en inbrengen. Sandel bepleit een proceswaarborg; er moet in de staat een adequaat debat over de moraal zijn. Procesverantwoordelijkheid is het sleutelwoord van de moderne staat. Maar het voldoen aan de eis van proceswaarborgen geeft nog geen garantie dat er inhoudelijk 'goede' resultaten ontstaan. Een goed proces voor morele meningsvorming garandeert nog geen goede

‘De markt leent zich niet voor zaken die de integriteit van het menselijk lichaam raken; zoals we niet zouden willen toestaan dat mensen in geldnood reclame op hun lichaam tatoeëren.’

invulling van dit begrip. Daarom is de inhoudelijke oriëntatie op wat wij christelijke politiek noemen van blijvend belang. We hebben het dan inderdaad over rechtvaardigheid als richtsnoer voor het overheidshandelen. Rechtvaardigheid betreft dan de wijze waarop de opdracht van de Schepper, die ook tot overheden komt, vertaald wordt in wetgeving en beleid.

Het is dan niet voldoende om als belangrijkste taak voor de overheid het “borgen van variëteit” te formuleren, zoals Rienk Janssens doet.¹ Zijn interpretatie van “echte vrijheid” voor burgers is “dat je, binnen de grenzen van de wet, je leven kunt inrichten volgens je eigen overtuiging”. Dat klinkt prachtig, maar Sandel toont aan dat dit ons niet veel verder helpt, omdat het juist gaat om die wettelijke condities. Welke keuzes worden wel, welke keuzes worden niet toegestaan? De door Sandel bepleite aandacht voor de deugd ontbreekt; de staat wordt ‘leeg’ en het is toeval hoe de belangenstrijd om het publieke domein uitpakt. De notie dat Gods wet voor overheden kenbaar is, ontbreekt hierin.

Christelijke restanten?

Ik zie iets soortgelijks in een recente column van de theoloog Stefan Paas.² Hij stelt daarin dat de kerk prima zonder christelijke restanten in de wet kan. Misschien is dat zo – een contrasterende kerk lijkt me Bijbels dan een kerk van het *establishment* - maar het omgekeerde interesseert mij nu vooral: kan de *samenleving* zonder “christelijke restanten”? Doen we land en volk niet tekort als we denken dat het morele leven alleen op onszelf en op onze kerkelijke gemeenschap betrekking heeft? Ik hoop niet dat christelijke politici ontmoedigd worden door de lichtvoetige en railerende manier waarop Paas schrijft over hun inspanningen om de zondagsrust te behouden, om euthanasie en prostitutie tegen te gaan. De suggestie die van zijn boodschap uitgaat is dat het

christenzijn vooral beleefd wordt in de kerkelijke gemeenschap en dat de samenleving best zonder christelijke politiek kan. Maar als het al waar is dat de kerk kan leven zonder christelijke restanten in de wet – een grondige analyse zal overigens uitwijzen dat veel van onze burgerlijke vrijheden juist van christelijke oorsprong zijn, een omstandigheid waarvoor dankbaarheid meer gepast is dan achteloosheid - de samenleving kan naar mijn vaste overtuiging niet zonder de christelijke moraal. Sandel laat namelijk zien waartoe het neoliberalisme zonder die christelijke moraal leidt.

Christelijke politiek is hard nodig

Het is pijnlijk en gênant om te zien hoe Nederland met een beroep op de ‘lege staat’ inhoudelijke oordelen over verwerpelijke en schadelijke zaken heeft ontweken. De economische pressie om de zondagsrust op te heffen leidt tot sociale dwang voor kleine zelfstandigen. Legalisatie van de prostitutie heeft geleid tot - alleen al in Amsterdam - duizenden gevallen van moderne slavernij. De vrijheid die in ons land bestaat om allerlei verdovende te gebruiken en te verhandelen leidt tot grote schade aan gezondheid van velen en aan de publieke financiën. De uitbuiting van de aarde leidt door ons ongegeneerde economisch liberalisme tot genetische modificatie van de kleinste levensvormen in de oceaan. Er is werk aan de winkel voor christelijke politiek. Wie denkt dat de moderne mens de grote problemen – ideologieën, oorlogsdreiging, slavernij, uitbuiting - achter zich heeft gelaten heeft het grondig mis. Er zijn zelfs nieuwe problemen bijgekomen: uitputting van de aarde, toenemende sociale ongelijkheid, verslaving en zinloosheid, vereenzaming. De politiek kan die problemen niet oplossen maar aan de oplossing ervan wel bijdragen. Omgekeerd kan een politiek waarin voor moraal geen plaats is die problemen in stand houden of verergeren. Sandel's pleidooi kunnen we dan ook beschouwen als aanmoediging om de boodschap van de dienst aan Schepper en medeschepsel, ook door de overheid, in praktijk te brengen. Er is namelijk veel behoefte aan. ■

Michael J. Sandel
Rechtvaardigheid
Uitgeverij Ten Have
mei 2012
ISBN: 9789025901820
352 pagina's
€ 15,00

Noten
¹ Denkwijzer 2010/juni, p. 9-13.
² De Nieuwe Koers 2013/1.

HET FINANCIËLE STELSEL FAALT EN MOET IN REVISIE

tegenwinc of aardbeving?

DOOR ROELF HAAN Het huidige schuldenprobleem en de overheidstekorten zijn geen gevolg van overbesteding door de private of de publieke sector, zodat de inkomenstrekker en de belastingbetaler de rekening zouden krijgen gepresenteerd van eigen onverantwoord gedrag. De problematische toeneming van de staatsschuld vindt haar oorspong in de financiële sector.

De financiële en de reële sector zijn uiteengegroeid en vormen niet meer één, maar een *duale* economie, in de zin waarin de bekende Leidse econoom Boeke dit begrip toepaste op de verhouding van de koloniale tot de inheems-Aziatische economie van zijn tijd. Beide economische werelden gehoorzamen aan een eigen logica, waarbij het financiële stelsel op irrationele wijze de reële economie exploiteert. De financiële sector beoogt geldwinst te maken uit geld; in de reële sector gaat het om bevrediging van reële economische (individuele en collectieve) behoeften. De ontwikkelingsmogelijkheden van deze laatste worden niet alleen belemmerd, maar stelselmatig ondermijnd.

Het systeem zelf is instabiel

Bij de wijze waarop doorgaans wordt gesproken over de "financiële crisis" komen systeemvragen echter zo goed als niet aan de orde. Er is wel de vraag naar de "uitwassen" van het systeem, maar niet naar de architectuur ervan. Het systeem zelf is instabiel. De term crisis suggereert iets voorbijgaands, alsof een economische crisis komt en gaat als een natuurverschijnsel. Premier Rutte kan dan spreken over de economische "tegenwind" waarmee wij te maken hebben. Een windrichting kan weer draaien. Zo komen de systematische oorzaken van de huidige beleidsdilemma's niet in beeld, ook al zijn deze dilemma's door het systeem bepaald.

Taboe

Het IMF telde tussen 1970 en 2010 425 banken-, staatsschulden- en monetaire crises, dat wil zeggen gemiddeld waren er in deze periode jaarlijks meer dan tien landen in crisis. Hoewel al deze crises 'systemisch' waren, schijnt er een intellectueel taboe te rusten op het meer fundamentele onderzoek naar de structurele oorzaken. Het publiek wordt opgeroepen tot vertrouwen (zoals je kunt vertrouwen op een omslag van het weer, die er natuurlijk best weer eens komt), en niet tot kritische analyse. Het taalgebruik van centrale bankiers en politici is daarbij meer verhullend dan verklarend. De veel geciteerde uitspraak die de vorige voorzitter van het Amerikaanse centrale bankstelsel Alan Greenspan eens deed in een hearing voor het Amerikaanse Congres, is zowel anekdotisch als

exemplarisch: "Als u mij begrepen hebt, dan moet ik mij niet goed hebben uitgedrukt".

'Giftig afval'

Als gidsen voor het vertrouwen gelden veelal de bekende *rating* bureaus. Gemakshalve wordt vergeten dat deze superoordelaars de AAA-rating hadden toegekend aan financiële producten die korte tijd later juist als "toxic waste" (giftig afval) zouden worden gerangschikt onder de hoofdoorzaken van de crisis.¹ De bureaus zijn niet onafhankelijk; zij zijn vertegenwoordigers van de financiële sector zelf. Het is de financiële sector, met zijn grote invloed op de politiek, die voortdurende druk uitoefent ten behoeve van een pakket van onmiddellijke en dwingende bezuinigingsmaatregelen. In het rapport van de Club van Rome van 2012 *Geld en duurzaamheid* wordt ontvankelijk opgemerkt, dat "alle landen die betrokken waren bij de crisis van 2008 zich diep in de schulden hebben gestoken om hun banksystemen te redden van een faillissement. Het financiële systeem heeft hierop geantwoord door er op te wijzen dat deze landen nu een te hoge schuldenlast dragen; het eist nu ontmanteling van de sociale vangnetten in Europa, die eeuwen opbouw hebben geleverd". En: "De ironie is dat, zodra de overheden deze grote bedragen van het financiële stelsel lenen om dit systeem zelf van de ondergang te redden, het financiële systeem tot de conclusie komt dat de overheid nu te veel schulden heeft en 'gedisciplineerd' moet worden".²

Samenvatting

- Het gangbare spreken over de 'crisis' is verhullend. Er wordt voorbijgegaan aan de permanente instabiliteit van het geldsysteem zelf.
- De financiële sector oefent een zwaar ondermijnd effect uit op de reële economie.
- Een oorzaak van instabiliteit in het bestaande systeem is de wijze van geldschepping.
- Die vindt niet primair plaats op grond van de eisen te stellen aan de maatschappelijke geldhoeveelheid.
- De geldcreatie financiert geen publieke doelen, maar is in handen van banken die privé-winst beogen.
- De banken profiteren van het muntloon en lenen dat uit tegen rente: het moderne geld is *debt-money*, geldcreatie is schuldcreatie.

Kosten: 14.400 miljard dollar

De VS is het enige land waar de rechter zowel de regering als de centrale bank heeft gelast de totale kosten bekend te maken van de herstelprogramma's met betrekking tot de financiële crisis van 2007-2008. Nomi Prins, voormalig leidinggevende bij Goldman Sachs en Bear Stearns, schatte in *It takes a pillage* (2009) de totale steun die de Amerikaanse schatkist en de Federal Reserve gedurende een à twee jaar aan de Amerikaanse financiële sector heeft gegeven vanwege de crisis van 2007/2008 op \$ 14.400 miljard, een bedrag ruim overeenkomend met het BNP van de VS in 2008. Het komt, in dollars van nu, neer op vier maal de Amerikaanse uitgaven aan de Tweede Wereldoorlog.

Deze last, die uiteindelijk voor rekening komt van de Amerikaanse belastingbetaler, tart het voorstellingsvermogen. De gigantische kosten overstijgen niet alleen de menselijke maar ook de maatschappelijke maat. Op de kosten van de *bailout* vindt weliswaar ook terugbetaling plaats, maar de crisisschade is veel groter dan de gegeven netto overheidssteun. Het publiek ondervindt de negatieve welvaartseffecten op de korte termijn, en eveneens de schadelijke gevolgen van de bezuinigingsprogramma's op de lange termijn. Effecten zoals het opgetreden productieverlies zijn bovendien in dynamische zin blijvend.

Kleine kas

In vergelijking met de enorme verliezen in de financiële sector beschikt de reële economie over niet meer dan een "kleine kas", in de zin waarin een winkelier een kleine kas aanhoudt voor kleine lopende uitgaven. Toch is het deze kleine kas van de "hardwerkende Nederlanders" die voor de grote financiële speculatieverliezen opdraait. De geldsomloop die dient ter facilitering van de transacties in de reële economie bedraagt niet meer dan ca. 2 % van de geldomzet van de financiële sector. Één dag valutaspeculatie vertegenwoordigt meer dan de jaarlijks verhandelde economische productie van Duitsland of China. In dergelijke vergelijkingen zijn dan nog niet begrepen de onderlinge transacties van *hedge funds*, evenmin als het totaal aan uitstaande derivatencontracten, dat een omvang bereikt ter waarde van acht maal het gehele wereld-BNP.

Geperverteerde economie

Markten worden geacht een disciplinerende factor zijn. Financiële markten zijn echter slechts zeer ten dele markt in deze theoretische zin. Het is daarom vooral van *economische* zijde (niet zijnde de ethiek of de politiek) dat de fundamentele kritiek heeft ontbroken op de oorzaken van wat op oppervlakkige wijze "crisis" wordt genoemd. De Amerikaanse – en Nederlandse – *sub-prime* hypotheken en de daaraan gekoppelde verzekeringen vormden voor de banken, de verzekeraars en de talloze tussenpersonen

Privatisering als oplossing?

Als de financiële steunoperaties van de overheden niet genoeg zijn – en het is voor de financiële sector nooit genoeg – is het *privatiseren* van publieke activa aan de beurt. In 2009 bracht een werkgroep van achttien internationale banken, beleggingsfondsen en advocaten een rapport uit met de titel *De voordelen van particuliere investeringen in de infrastructuur*. Het pleit voor de consequente privatisering van publieke verkeerswegen, tunnels, bruggen, parkeermeters, vliegvelden, kantoorgebouwen van de overheid, drinkwatervoorzieningen en drainage systemen. Voor de VS, waarvoor data beschikbaar zijn, komt dit op een bedrag van \$ 9,3 biljoen aan activa op naam van de federale, statelijke en stedelijke overheden. Een van de inschattingen die de financiële instellingen maken is deze: "Zodra de politieke pijn als gevolg van het snijden in de publieke voorzieningen groter wordt dan de kosten in termen van het stemmenverlies wegens de verkoop van de activa, zal deze markt beginnen te draaien (*will take off*). Op het grass-roots niveau is deze politieke pijndrempel nu bereikt (*Euromoney*, april 2010, p. 85). De VS staat hierin allesbehalve alleen. Engeland heeft een grootschalig privatiseringsplan aangekondigd, Berlusconi had in Italië al 9000 publieke eigendommen te koop gezet, Sarkozy verkocht Franse tolwegen voor € 5 miljard, in Griekenland is sprake van € 50 miljard aan privatiseringen. Maar, zo vraagt het rapport voor de Club van Rome, wat gebeurt er daarna? Worden al deze overheden er kredietwaardiger door, als zij huur gaan betalen voor hun eigen kantoren? Onder het argument van bezuiniging wordt er gegrepen naar astronomische privatiseringsprogramma's die de structuur van de samenleving nog verder verwoesten, omvang en kwaliteit van het voorzieningenniveau verlagen en de prijzen van de openbare nutsdiensten voor de burgers torenhoog opdrijven. De argumentatie luidt dat de crisis over is als op die wijze de tekorten worden terug gebracht, ook al is een dergelijk middel slechts eenmalig inzetbaar. Het gaat de financiële instellingen echter, zoals zij zelf zeggen, eenvoudig om *De voordelen van particuliere investeringen in de infrastructuur*.

'Het geldstelsel is een zaak van zuiver publiek belang. Toch profiteren de banken als privéonderneming van een enorme, anonieme 'systeemsubsidie'

het nieuwe "verdienmodel". Mensen die hun woonlasten overduidelijk nooit zouden kunnen betalen, werden de prooi van deze agressieve *predatory lending* (roofzuchtige uitlening). Deze werd gelegitimeerd met een beroep op de veronderstelde marktwerking van de financiële sector. Een goed werkende markt echter is uit op zo laag mogelijke transactiekosten. Hier werd de logica van de markt omgekeerd: de transactiekosten werden niet geminimaliseerd maar gemaximaliseerd. Het ging niet om de financiering van de hypotheektransactie zelf (het bijeenbrengen van een geïnformeerde vraag en een adequaat aanbod), maar de provisie en de overige kosten waren het doel. Hier is sprake van geperverteerde economie volgens de standaard van de economische theorie zelf. Maar ook afgezien van dergelijke marktmanipulatie is de term financiële markt misleidend. Financiële markten kunnen per definitie niet tenderen naar evenwicht. Het idee van het marktevenwicht kan niet worden getransponeerd van de reële economie op de financiële sector. De prijsstijging roept geen negatieve *feedback* op (via de correctieve invloed van een groter aanbod), maar juist een positieve. De stijgende prijs van een vermogenstitel schrikt geen kopers af maar trekt ze aan, vanwege hun "vertrouwen" in een nog verder stijgend rendement. Een markt die als distributiemechanisme niet tendeert naar een vorm van evenwichtige stabiliteit heeft dus ook niet "altijd gelijk".

De bankwinst als graadmeter

Winsten in de financiële sector kunnen worden opgestuwd door het nemen van grotere risico's. De positieve uitkomsten zijn voor de bankier, de negatieve voor het publiek. Bankmedewerkers profiteren van systemen van bonus zonder malus. De garanties die de samenleving aan de banken biedt hebben tot gevolg dat de lonen in het Nederlandse bankwezen enkele miljarden hoger liggen dan in het overige bedrijfsleven. Er is hier sprake van oneerlijke concurrentie, in plaats van het gelijke speelveld dat een markteconomie verondersteld wordt te zijn.³

De financiële sector is in de laatste decennia beschouwd als een zelfstandige groeicomponent van het BBP. Tegen 2007 werd in Engeland een punt bereikt waarop de financiële sector 33% uitmaakte van de nationale economie.

In de Verenigde Staten bedroeg de winst van de financiële sector in 1999 40% van alle bedrijfswinsten. Als deze bubbel inzakt, is de schade des te groter. Oost-Azië leed in de 'flitskapitaalcrisis' van 1998-1999 een schade van 34% van het bruto binnenlands product, een daling die optrad als gevolg van de eerdere 'groeibijdrage' van de financiële sector.

Een bank is geen normaal bedrijf

Ruurd Brouwer heeft opgemerkt dat de gematigdheid van de bankwinsten een graadmeter is voor het nut van hun dienstverlening. Een goed functionerend bankwezen heeft voldoende aan een "normale" winst. Ook 5% is een winstpercentage. Floris Deckers, bestuursvoorzitter van de vermogensbank Van Lanschot, bracht het in december 2008 als een van de eersten onder woorden: "Een bank is geen normaal bedrijf. Dat is wel lange tijd de gedachte geweest. Een rendement van bijvoorbeeld 24% moest kunnen. Dat is onjuist. Banken hebben een maatschappelijke functie". De financiële sector is niet op aarde om te concurreren met bijvoorbeeld de bouw- of de langbouwsector, maar juist om het reële economische proces te faciliteren. Het monetaire stelsel is publieke infrastructuur voor de reële economie.

Thans wordt, na de noodlottige periode van de liberalisatie van de financiële markten sinds de jaren 80, weer de controle op de banken versterkt. Het rapport van de Club van Rome van 2012 *Geld en duurzaamheid* citeert in dit verband de architect William Mc Donough: "De behoefte aan regelgeving is altijd een teken van een gebrek aan ontwerp".

Geld scheppen

Een cruciaal onderdeel van het ontwerp van ons geldstelsel is het proces van geldcreatie. Geldscheppende banken realiseren een bate op het moment waarop zij geld scheppen. Zij kunnen krediet uitzetten met geld dat zij niet, zoals elke andere onderneming, eerst hebben moeten verdienen of op de financiële markt hebben moeten aantrekken. De geheimen van dit "muntloon" (de creatiebate) geven zich maar moeizaam prijs. Banken creëren geld door middel van wat de monetaire theorie wederzijdse

schuldaanvaarding noemt. Dit woord wederzijds slaat op weinig meer dan op wederzijdsheid van het contract als contract. De kredietnemer gaat een schuld aan; de bank heeft weliswaar juridisch een schuld, maar de inlossing ervan is gratis. Hij is de kredietnemer schuldig het krediet ter beschikking te stellen, maar de schuld is gedelgd zodra het krediet is opgenomen. Wat dan blijft is gewoon eenzijdige schuld.

Seigniorage

Niet alle kredietverlening door de bank is gratis voor de bank (de algemene bedrijfskosten zijn relatief te verwaarlozen), maar een deel ervan, zolang de bestaande reserveverplichtingen zijn geformuleerd als percentage kleiner dan 100 van het uitstaande krediet. Ook al is dit dekkingspercentage thans aangescherpt, geldscheppen is nog steeds “een fluitje van een cent”. De creatiebate is inherent aan het proces van geldschepping.

De technische term voor de creatiebate is *seigniorage*. Hij herinnert aan de middeleeuwse heer die tevens munter was. De *seigniorage*, dat wil zeggen het muntloon, is het verschil tussen de nominale waarde van de geslagen munten en de waarde van het metaal dat tot grondstof had gediend. Bij een pure zilveren of gouden standaard tenderde overigens dit verschil zo klein mogelijk te zijn, ongeveer ter waarde van de productiekosten van de munt. Maar in de praktijk kon de gelduitgifte lucratief zijn, vooral door toepassing van legeringen. In het volgende stadium doet de bank zijn intrede: de houten tafel waarop munten door de “bankier” ter bewaring werden ingenomen tegen afgifte van een ontvangstbewijs. Standaardisering van de coupures bracht ons de bankbiljetten. De ontwikkeling van het moderne bankwezen deed vervolgens de hoeveelheid munten en bankbiljetten relatief slinken tot een gering percentage van de totale geldvoorraad. Het moderne geld is bijna geheel bankgeld, bestaande uit banktegoeden die voldoende liquide zijn om als geld te worden aangemerkt.

Subsidie van het publiek

Het bankbiljet is al lang geen *vordering* meer op de bank (bijvoorbeeld een recht op gouden munten), ook al luidt het traditionele opschrift

van een centrale bank soms nog dat hij een dergelijk “bedrag” aan toonder zal “uitbetalen”. Even anachronistisch is het, het bankgeld waarover wij digitaal beschikken nog steeds te zien als een *belofte* tot uitbetalen (van munten en bankbiljetten); girale tegoeden zijn zelf geld. Maar terwijl de *seigniorage* van – de relatief geringe hoeveelheid – munten en bankbiljetten toevalt aan het publiek (vertegenwoordigd door nationale overheid en centrale bank), valt de creatiebate bij de schepping van de gehele voorraad van het *moderne* geld toe aan de particuliere geldscheppende bank. Dit bankgeld is bovendien *debt money*: het komt in circulatie in de vorm van schuld tegen rente. Het allereerste effect is niet

Noten

¹ De Australische rechter heeft het ratingbureau S&P, dat aan gestructureerde producten die door ABN Amro waren uitgegeven onder de naam Rembrandt de AAA-rating had meegegeven, veroordeeld wegens misleiding. In de VS zijn dergelijke aanklachten tot nu toe niet ontvankelijk verklaard (*FD*, 6 november 2012).

² B. Lietaer e.a., *Geld en duurzaamheid. Van een falend geldsysteem naar een monetair ecosysteem*, Rapport van de Club van Rome (EU Chapter), uitg. Jan van arkel, Utrecht 2012, 48,89.

³ De vier grootste Nederlandse banken hebben jaarlijks miljarden euro's voordeel van het feit dat de Nederlandse overheid het zich niet kan permitteren ze te laten omvallen. Bij deze banken nemen de spaarders genoeg met een kleinere rentevergoeding dan waarvan sprake zou zijn geweest zonder deze verknoping tussen staat en bankwezen. Volgens het onderzoeksbureau SOMO wordt deze impliciete subsidie van het publiek aan de banken in Nederland becijferd tussen € 4,1 en € 12,3 miljard (*Trouw*, 23-11-2012)

⁴ J. Huber & J. Robertson, *Creating New Money: A Monetary Reform for the Information Age*, Londen 2000. Hier worden cijfers gegeven van 1999. In dit rapport wordt tevens ingegaan op de praktisch-technische en overgangaspecten.

⁵ Robert Triffin, “The Use of SDR Finance for Collectively Agreed Purposes”, *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, maart 1971, 7-8, geciteerd in: R. L. Haan, “Speciale Trekkingsrechten. Misbruik voor ontwikkelingshulp? Commentaar bij een Nederlands standpunt”, *Internationale Spectator*, 8 september 1971, 1460-1485.

‘Politiek zou de kunst moeten zijn om morgen mogelijk te maken wat vandaag onmogelijk schijnt te zijn’

dat van wat professor C. Goedhart (1918-1992) ooit noemde een *definitief afdekkingsmiddel*. Geldcreatie zonder rente zou een stabielere effect hebben op de economie, hetgeen speciaal van belang is als de economie (zoals thans) kampt met een te hoog schuldenniveau. Het geldstelsel en de inrichting ervan is een zaak van zuiver publiek belang. Toch profiteren de banken als privéonderneming van een enorme 'systeemsubsidie', een anonieme subsidie van de samenleving waarvan het publiek zich niet in het minst bewust is. Het is een vorm van *taxation without representation*. Voor de grotere OECD-landen komt zij neer op een bedrag gelijk aan 5 – 15 % van de totale belastinginkomsten. Door het uitzetten van dit bedrag aan *seigniorage* maken de Eurobanken vele tientallen miljarden extra rentewinst.

Wie mag geld maken?

Thomas Jefferson was ervan overtuigd dat “de bevoegdheid geld te creëren moest worden weggenomen van de banken en worden hersteld bij het volk waaraan zij behoort”, en ook Abraham Lincoln was van mening dat de geldcreatie geheel in overheidshanden diende te zijn. De bekende Amerikaanse monetair econoom Irving Fisher lanceerde zijn plan voor “100% Money”, via de instelling van een 100 % reserveverplichting. Het gaat Fisher niet om nationalisering van de banken, maar *nationalisering van de geldschepping*. Hij acht dat niet minder dan van constitutioneel belang. De banken blijven privéondernemingen; hun betekenis als kredietbemiddelaar zal onder de *seigniorage reform* niet noodzakelijkerwijs lijden.

Vastleggen in Grondwet

Het kwantitatieve criterium voor de geldschepping moet uitsluitend liggen in de gewenste jaarlijkse vergroting van de maatschappelijke geldhoeveelheid. Deze kwantiteit moet worden vastgesteld door de monetaire autoriteiten zelf, wier onafhankelijkheid ten opzichte van de tot *spending* geneigde politici constitutioneel moet zijn verankerd. Het monetaire beleid van inflatiebeheersing wordt op deze wijze sterk vereenvoudigd: de structurele groei van de geldhoeveelheid kan rechtstreeks worden bepaald. Wanneer de *seigniorage* niet aan de banken, maar aan de overheden zou toevallen,

zou – stel dat dit morgen zou worden doorgevoerd – in één keer het probleem van de huidige overheidstekorten zijn opgelost. Het bedrag van de jaarlijkse geldschepping in Europa is aanzienlijk hoger dan de begroting van de Europese Unie. De Commissie en de lidstaten zouden volgens een adequaat toewijzingssysteem *gerichte* structurele investeringen kunnen doen en indien nodig door opvoering van de bestedingen de werkloosheid bestrijden zonder inflatiegevaar.⁴

Utopie?

Dit lijkt een utopisch scenario. Vooral als we ons realiseren hoe groot de belangen van de banken zijn bij de *status quo*. Één enkele Amerikaanse bank kan per jaar enkele miljarden aan *lobby* besteden om de politiek naar zijn hand te zetten. Ook is er weinig hoop als we crisismaatregelen blijven bedenken vanuit de logica van hetzelfde bancaire stelsel dat de crisis heeft veroorzaakt. Maar iets anders is het, een diepgaande (en dus langdurige) analytische bezinning te starten over de systeemvragen die hier aan de orde zijn. Universiteiten en onafhankelijke denktanks zijn in dit onderzoek de aangewezen initiatiefnemers. In het kader van een ander debat over het muntloon, verband houdend de creatie van *internationaal* geld, ruim 40 jaar geleden, wees professor Robert Triffin van Yale zijn universitaire vakbroeders erop, dat zij onafhankelijk moeten willen zijn in hun denken. Zij hoeven zich niet gehinderd voelen door beperking van carrièrekansen, zoals doorgaans het geval is bij hun collega-economen in dienst van politiek of bedrijfsleven. Onderzoekers hebben tot taak de publieke opinie en hen die publieke verantwoordelijkheid dragen “te onderwijzen, met het risico dat hun advies door de politici zal worden verworpen als prematuur, of te moeilijk om na te volgen. Politiek is niet slechts de kunst van het mogelijke. Het zou de kunst moeten zijn, en dat is van steeds groter belang, om morgen mogelijk te maken wat vandaag onmogelijk schijnt te zijn”.⁵ ■

Auteur Dr. Roelf Haan is gepromoveerd op een internationaal-monetair onderwerp (1971). Hij schreef o.a. *Economie van de eerbied. Kanttekeningen bij het bijbelse spreken over geld en goed*. Onlangs verscheen *Theology and economics. The hermeneutical case of Calvin today*.

korte broek

DOOR PETRUS POSTMA Nederland kent van oudsher een aantal economische sectoren waarin het publieke en het private domein innig met elkaar verweven zijn. Deze sectoren kennen vaak een sterke ruimtelijke dimensie. Denk aan Schiphol, (de geschiedenis van) de Limburgse mijnbouw, aardgaswinning en bij uitstek de land- en tuinbouw. Een terugtrekkende overheid in een onzekere economische context vraagt om een evaluatie van die verwevenheid. Deze beschouwing probeert aan de hand van de praktijk in de Greenports sector handvatten aan te reiken voor een nieuwe publieke rolopvatting in het ruimtelijk-economisch domein.

Het Groene Front

Eén van de sectoren die vanouds een sterke verwevenheid tussen markt en overheid kent is de glastuinbouwsector. In de landbouw kennen we de geschiedenis van het 'Groene Front'; het netwerk van – voornamelijk – CDA bestuurders, het ministerie van LNV met de door haar gefinancierde kennisinstellingen en de land- en tuinbouw organisaties (LTO). Het Groene Front laat zich schetsen als een netwerk van spelers die gezamenlijk bepaalden hoe het met de landbouw verder moest. Dit netwerk heeft tot ver in de jaren 90 een grote stempel gedrukt op de ruimtelijk-economische dynamiek in de land- en tuinbouw. Daarmee heeft zij zowel een breed fundament onder de sector gelegd als een zekere mate van afhankelijkheid van het (semi)publieke domein georganiseerd. Deze gevolgen zijn onmiddellijk te herkennen in de huidige praktijk. Het bestaan van een dergelijke afhankelijkheid laat zich eenvoudig verklaren. In de periode van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog was voedselzekerheid een absoluut streven. In het verlengde daarvan leidde het socialistische

EEN NIEUWE PUBLIEKE ROLOPVATTING IN HET RUIMTELIJK-ECONOMISCH DOMEIN

gedachtegoed van Sicco Mansholt tot een aanbodgestuurde landbouwmarkt in combinatie met (soms onbegrijpelijk) grote subsidiestromen en een uitgebreid planologisch instrumentarium. Het gevolg is een economische sector die voor haar functioneren voor een groot deel afhankelijk is van de overheid. Dat moet anders, zeker nu de economie niet groeit.

Nieuwe tijden

De glastuinbouw is binnen de land- en tuinbouw een hoog dynamische, mondiale markt. Nederland is de absolute nummer 1 in de wereld als het gaat om de productie van gewassen onder glas, zowel qua efficiëntie als kennis. De combinatie van productie, toelevering, kennis, logistiek en handel in tuinbouwproducten noemen we Greenports. De toegevoegde waarde van de Greenports laat zich vergelijken met bijvoorbeeld Rotterdam en Schiphol.¹ In deze sector zien we sinds het begin van de economische teruggang grote problemen. Voor een aantal ondernemers speelt het volgende scenario zich af: door afnemende afzet daalt de omzet, daalt de waarde van de bedrijven en daalt de waarde van de gronden waarop geteeld wordt. De banken stellen zich bijzonder terughoudend op en de overheid is niet bij machte in het (financiële) gat te springen. Afspraken over quota of prijsgaranties bestaan niet (meer), er is geen opkoper, er zijn geen subsidies te verkrijgen om een gat in de exploitatie te dichten en ruimtelijk beleid helpt niet om de pijn te verzachten. De oude instrumenten waarmee de basis onder de sector gelegd werd, voldoen niet meer en het evenwicht tussen markt en overheid is zoek.

Kern van het probleem

De aanbodgestuurde markt is op zijn retour, subsidie- en stimuleringsbudgetten drogen op en de overheid trekt zich steeds verder terug uit het ruimtelijk domein. Wat nu? We zijn het spoor een beetje bijster. Vanuit het *private* perspectief doet de overheid niet meer wat ze altijd deed, namelijk (voldoende) stimulerende maatregelen treffen als het slecht ging met de sector en vanuit het *publieke* perspectief zien we met lede ogen

hoe de sector worstelt in het economisch geweld zonder dat de oude instrumenten nog voorhanden zijn om een handje te helpen. De wederzijdse afhankelijkheid is er nog wel, maar de basis onder die wederzijdse afhankelijkheid bestaat grotendeels niet meer. De overheid wil misschien nog wel helpen, maar kan het eenvoudigweg niet meer, vanwege geldgebrek.

Gezien deze praktijk is een heroriëntatie op de publieke rolopvatting zinvol. Dat komt niet alleen door geldgebrek. Een – op aanbodgestuurde leest geschoeide – wederzijdse afhankelijkheid tussen overheid en markt kan eenvoudig niet meer bestaan in de huidige economische context. Vasthouden aan de oude verhoudingen leidt enkel tot inefficiënt publiek optreden en verdere beperking van economische vernieuwing. Met het subsidiëren van de achterblijvers redden we het niet meer, de uitdaging is nu de beperkte publieke slagkracht in te zetten ter stimulering van een – binnen de maatschappelijke randvoorwaarden – gezonde markt.

De kern van een nieuwe rolopvatting

In de eerste plaats is een zelfevaluatie in het publieke domein op zijn plaats. Het besef dat overheidsbestuurders niet meer de middelen in handen hebben om direct te sturen in een economische sector betekent ook dat ze een bescheiden positie bekleden in het netwerk. Daar past een bescheiden houding bij, al was het alleen maar om te voorkomen dat nieuwe verwachtingen gewekt worden. Een bescheiden rol betekent

Uitgangspunten bij een nieuwe rolopvatting

1. Publieke investeringen in het ruimtelijk-economisch domein bedragen meestal maar een fractie van de investeringen die de markt doet in datzelfde domein;
2. De uitdaging is daarmee voor de overheid om haar investeringen zodanig te richten dat zij de investeringen in de markt vrij speelt / versnelt / in de juiste richting bijstuurt. Het initiatief ligt bij de markt, niet bij de overheid;
3. Dat laat onverlet de verantwoordelijkheid van de overheid om te sturen op publieke verantwoordelijkheden ten aanzien van een goede ruimtelijke ordening en het milieu (voorkomen verrommeling en geluidshinder, natuurbescherming etc.);

Noten ¹ Zie www.greenportholland.com voor meer informatie.

ook dat je soms de macht uit handen moet geven om successen te boeken. In het Westland wordt duidelijk hoe door middel van de inzet van gebiedsbemiddelaars die tussen de gemeente en de ondernemers in staan zowel publieke als private investeringen zodanig gericht worden dat beide er beter van worden (zie kader hieronder).

Daarnaast is het een uitdaging te onderzoeken hoe we ons ruimtelijk instrumentarium op een stimulerende manier kunnen gebruiken. Een bestemmingsplan beschrijft welk gebruik op een bepaalde plek mogelijk gemaakt wordt. Dat is in beginsel dus limitatief. En dat kan soms bedreigend zijn omdat juist in deze markt ruimte gezocht wordt voor innovatie en ondernemingskracht (denk aan het TOP sectoren beleid). Hoe gaan we ons ruimtelijk beleid inzetten, zodanig dat de markt zich uitgedaagd voelt te excelleren?

Een laatste bouwsteen betreft de inzet van de nog wel beschikbare publieke investeringsruimte. Het zodanig richten en programmeren van investerings- en beheerbudgetten dat zij aansluiten op de private investeringsdynamiek kan aan beide zijden tot efficiëntie- en kostenvoordelen leiden. Zo kun je beter een weg gaan verbreden als de naastgelegen kas

Gebiedsbemiddeling in het Westland

Een groot deel van het Westlandse glastuinbouwareaal is sterk verouderd. De verkaveling is kleinschalig en onregelmatig, er liggen veel woningen en watergangen die modernisering en schaalvergroting in de weg staan en de investeringsritmes van de ondernemers lopen ver uiteen. De gemeente Westland wil bijdragen aan een gezonde ruimtelijke structuur waarbinnen de markt kan opereren, maar kan dat op eigen kracht niet regelen. Daar ontbreekt het geld en de doorzettingsmacht voor. In overleg met waterschap en ondernemers zetten partijen gezamenlijk op diverse plekken gebiedsbemiddelaars in. Deze bemiddelaars krijgen de opdracht ondernemersinitiatieven op te sporen en te begeleiden, zodanig dat zij sneller en met instemming van de publieke partners tot stand komen. Daarnaast adviseert de bemiddelaar over de inzet van de bescheiden financiële middelen die voor het project beschikbaar zijn. Zo wordt invulling gegeven aan het obstakelvrij maken van de ondernemingsruimte voor ondernemers die verder willen en kunnen in de projectgebieden.

herbouwd wordt dan de verwerving van een randje van zo'n kas te forceren speciaal voor die verbreding, ook al betekent dat dat de bedoelde weg de komende tien jaar nog niet de gewenste breedte heeft.

Obstakelvrije ruimte

De bovengenoemde bouwstenen verenigen zich in de als volgt geformuleerde uitdaging: De kern van de publieke rol in het ruimtelijk-economisch domein is het obstakelvrij maken van ondernemingsruimte, in procedurele, beleidsmatige en financiële zin. Daarmee geeft een wethouder of willekeurig welke bestuurder een glasheldere boodschap af; ik bemoei me niet met jou als ondernemer of met jouw onderneming maar wel met de ruimte die jij nodig hebt om de concurrentiepositie in jouw markt te behouden of te versterken. Uiteindelijk gaat het er daarmee niet om een scheidingswand aan te brengen tussen het publieke en het private domein, maar om vanuit het besef van elkaars rollen en posities te komen tot coalities die bijdragen aan het versterken van ruimtelijk-economische dynamiek.

Conclusie

Het huidige economisch klimaat is een goede aanleiding de publieke rol opvatting in het ruimtelijk-economisch domein onder de loep te nemen. Waar de overheid vanouds de neiging heeft gehad in de ruimtelijke ordening een grote broek aan te trekken, is het nu tijd een bescheiden positie in te nemen. De centrale uitdaging is niet het sturen van de markt, maar het obstakelvrij maken van ondernemingsruimte - uiteraard binnen de publieke verantwoordelijkheid ten aanzien van een goede ruimtelijke ordening en het milieu. Alleen op die manier wordt een ongewenste afhankelijkheidsrelatie voorkomen en kunnen publieke investeringen zodanig gericht worden dat zij aansluiten op private investeringsdynamiek, waarmee wederzijdse efficiëntie- en kostenvoordelen bereikt kunnen worden. ■

Auteur Ir. Petrus Postma is partner van het bureau Investeren in Ruimte (www.investeren-in-ruimte.nl) en begeleidt een aantal grootschalige glastuinbouw reconstructieprojecten in het Westland.

postma@investeren-in-ruimte.nl

Column

Op weg naar de Beijing consensus?

DOOR REINIER KOPPELAAR

De afgelopen jaren had China alle reden om te blaken van zelfvertrouwen: de financiële crisis toonde het failliet van de vrije markt neoliberale stijl. In contrast daarmee liet het Middenrijk decennialang ononderbroken groei zien, en heeft het 400 miljoen mensen uit de armoede getild. Met een investeringspakket van ongekende omvang trok het in 2009 de rest van de wereldeconomie uit het moeras. Eén-nul voor China en zijn staatskapitalisme dus. Er klonken de afgelopen jaren zelfs speculaties over de wisseling van de wacht tussen de 'Washington Consensus' en de 'Beijing Consensus'. Eén ding staat vast: het heeft geen zin het Chinese groeimodel als alternatief voor de vrije markteconomie in Westerse landen te beschouwen. Dat zou onhistorisch zijn (China is een opkomende economie, westerse economieën hebben 200 jaar industrialisering achter de rug), maar ook voorbijgaan aan de problemen van dit model. Ook in China zelf wordt heftig gediscussieerd over het eigen ontwikkelingsmodel. Zelfs scheidend president Hu Jintao heeft gesteld dat er een einde moet komen aan de 'onevenwichtige, ongecoördineerde en onduurzame ontwikkeling'. Waartoe dat onder het nieuwe leiderschap Xi – Li precies zou moeten leiden, zal de komende jaren blijken. Volgens sommigen wordt het business as usual, anderen hopen op een nieuw tijdperk van 30 jaar als 'China 3.0' (na 'China 1.0' onder Mao en 'China 2.0' onder Deng Xiaoping's gedachtengoed).

Wat zijn de problemen van het Chinese model? Allereerst is hét concurrentievoordeel van China als exportland (lage lonen) niet oneindig. Door het economisch succes slinkt het reservoir goedkope arbeid uit het Chinese platteland en stijgen de lonen, waardoor productie wordt verplaatst naar landen als Vietnam en Bangladesh. China moet de omschakeling maken naar een economie gedreven door binnenlandse consumptie. Ten tweede is er een grens aan wat een overheid met investeringen aan economische groei kan genereren. De aanleg van China's indrukwekkende infrastructuur was noodzakelijk, maar leegstaande kantoorcolossen, winkelcentra en appartementencomplexen illustreren het risico dat staatsgeleide investeringen niet economisch maar politiek gemotiveerd zijn (om groeicijfers op te poetsen of belangengroepen te bedienen). Chinese staatsbedrijven en politieke machthebbers zijn omringd met een zweem van corruptie en vriendjespolitiek. Ten derde is er de toenemende sociale onrust, gevoed door de gigantische inkomensverschillen. Volgens de Tsinghua Universiteit vonden er in 2011 reeds 180.000 demonstraties plaats (één in elke 3 minuten) over loonhoogte, arbeidsomstandigheden of landonteigening. Ten vierde is er de toenemende publieke bewustwording over de milieuproblemen na drie decennia van ongebreidelde groei. De luchtvervuiling in de maand januari van dit jaar brak alle records. De Chinese overheid erkende onlangs het bestaan van 'kankerdorpen', plaatsen waar fabrieken gevaarlijke stoffen lozen in lucht, grondwater en bodem die tot rechtstreekse volksgezondheidsproblemen voor de bevolking leiden.

Het Chinese leiderschap dat deze maand aantreedt zal rekening moeten houden met deze 'onevenwichtigheden' in het Chinese groeimodel, alsmede met de opkomende middenklasse die zich meer dan voorheen interesseert voor de kwaliteit van leven, en via sociale media steeds beter geïnformeerd raakt en sterker nog: invloed weet uit te oefenen. De vraag is nu: weet China zichzelf in de komende 30 jaar opnieuw uit te vinden?

Reinier Koppelaar werkt op de Nederlands ambassade in Peking en schrijft deze column op persoonlijke titel.

Marktwerking

SOEVEREINITEIT IN EIGEN KRING EN HET NIEUWE ZORGSTELSEL

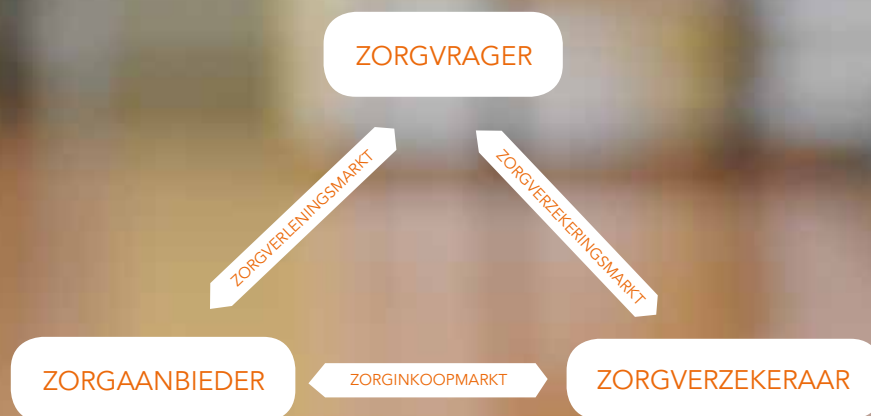
DOOR JOAS DUISTER Sinds de invoering van de zorgverzekeringswet in 2006 is er veel debat over marktwerking in de zorg. Opvallend daarbij is dat emotie, maar soms ook feitelijke onjuistheden in de berichtgeving een grote rol spelen. Dergelijke berichtgeving heeft te maken met het publieke karakter van de zorg, maar ook met de stijgende zorgkosten (€67 miljard in 2012, wat neer komt op ongeveer € 4800 per volwassene, per jaar). In dit essay wil ik de vraag beantwoorden: onder welke voorwaarden is marktwerking in de zorg houdbaar in christelijk-politiek denken? Ik beperk me in dit essay met name tot de curatieve zorg, omdat de marktwerking daar het meest ver is doorgevoerd.

De zorgdriehoek als kring

De afgelopen 10 jaar is ons zorgstelsel sterk veranderd. Nederland kent nu de 'zorgdriehoek' zorgaanbieder - zorgvrager/verzekerde – zorgverzekeraar (zie figuur 1). Aan de hand van deze drie 'markten' ga ik in op deze veranderingen en relateer en waardeer deze waar mogelijk aan christelijke politiek-filosofische concepten.

De zorgverleningsmarkt

In de zorgverleningsmarkt staat niet langer het zorgaanbod centraal, maar de zorgvraag. De invoering van marktwerking heeft bijgedragen aan meer dynamiek in deze sector: er zijn veel (soorten) aanbieders en daarmee is er genoeg te kiezen voor die consument; de zorg is meer vraag- en patiëntgericht gaan werken in plaats van aanbodgericht; en er zijn minder wachtlijsten. In mijn optiek zou je vanuit een christelijk politieke visie deze dynamiek en diversiteit in het zorgveld moeten toejuichen. Doordat ons zorgstelsel privaat is georganiseerd hebben zorgaanbieders, zoals ziekenhuizen of ggz-aanbieders, bijvoorbeeld de mogelijkheid zich te organiseren vanuit een bepaalde levensbeschouwing, zich te specialiseren op bepaalde aandoeningen of zich op de jonge patiënt te richten. Althusius, Kuyper en

Figuur 1: De zorgdriehoek

ng in de zorg?

Dooyeweerd hechten grote waarde aan dit soort pluralisme (maatschappelijke verscheidenheid). Dooyeweerd' werkt dit het meest concreet uit met zijn idee van de kringen. Hij stelt de eigenheid van de kring centraal; de kring is op zichzelf soeverein. De zorgmarkt (waarbinnen de zorgaanbieder functioneert), kun je definiëren als een eigen kring, waarin tussen patiënt, zorgaanbieder en zorgverzekeraar zorg wordt genoten, gegeven en ingekocht. Dit idee volgend zou het zorgveld zijn eigenheid moeten behouden en moet de overheid zich daar niet te veel in mengen. Temeer daar in het oude overheidsgestuurde stelsel sprake was van weinig variëteit, vernieuwing en dynamiek. Op grond van de politieke leer van Dooyeweerd zou je kunnen stellen dat dynamiek en marktwerking in deze sector wordt toegejuicht, sterker nog dat de overheid de taak heeft deze verbanden tot hun recht te laten komen. In de kernwaarden van de ChristenUnie vinden we woorden van soortgelijke strekking: een markt bevordert dat creativiteit benut wordt en stimuleert bedrijvigheid en welvaart.² Ik zie echter ook nadelen van verdere invoering van marktwerking op de zorgverleningsmarkt. Er is sprake van informatieasymmetrie tussen de zorgaanbieder of specialist enerzijds en de patiënt

anderzijds. De patiënt is soms slecht geïnformeerd ten opzichte van de arts of het ziekenhuis, en sterk afhankelijk voor zijn behandeling van het professionele oordeel van de medicus. De vraag is dan ook of er wel sprake is van echte keuzevrijheid, zeker als het belang van die zorgaanbieder vooral financieel gedreven is. Met de (verdere) invoering en uitbreiding van marktwerking in de zorg kan dan iets anders in de verdrinking komen: publieke gerechtigheid. Het gevaar dreigt dat, nu bekeken binnen de zorgdriehoek, de ene 'kring' de andere 'kring' gaat overheersen (bijvoorbeeld aanbieder over patiënt of verzekeraar over aanbieder). In dat geval is er een overheid nodig als marktmeester die de juiste randvoorwaarden stelt.

- Samenvatting**
- In dit essay pleit ik voor nuance en rust in het debat over de (vermeende) "marktwerking in de zorg".
  - De zorgmarkt kun je definiëren als kring die zijn eigenheid moet behouden en waar de overheid niet te veel moet ingrijpen.
  - Het invoeren van competitie in de zorg heeft bijgedragen aan het door Kuyper c.s. bepleitte pluralisme.
  - De ChristenUnie moet het nieuwe stelsel - mede gezien haar eigen traditie - een kans geven.

De zorgverzekeringsmarkt

Sinds 2006 is er voor iedereen een verplichte basisverzekering. Patiënten-consumenten kunnen kiezen uit een zorgverzekeraar en een zorgverzekering, waarbij zorgverzekeraars elkaar kunnen beconcurreren op prijs en inhoud. Wel zijn er publieke randvoorwaarden afgesproken, zoals acceptatieplicht, een verbod op premiedifferentiatie³, zorgplicht en wordt er een uniform basispakket door de overheid vastgesteld. Positief effect van de invoering van deze wet is dat er een sterke premieconcurrentie tussen zorgverzekeraars plaatsvindt en dat er meer aandacht is voor selectieve zorginkoop (kwaliteit van zorg). Ook valt er wat te kiezen in deze markt; zorgverzekeraars die zich organiseren op basis van een (christelijke) levensbeschouwing en vanuit die optiek bijvoorbeeld geen abortus provocatus vergoeden of hun cliënten wijzen op hulpverleners met een christelijke (behandel) visie. Gewetensbezwaarden kunnen zich op deze manier alsnog verzekeren van (christelijk) verantwoorde zorg.

Ook kan er gekozen worden voor zorgverzekeraars met een beperkter zorgaanbod in contractering, waardoor de premie lager uitvalt. En er zijn zorgverzekeraars die zich met een label speciaal op jonge mensen of christenen richten. Doordat ook de zorgverzekeringsmarkt privaat is georganiseerd, is deze vrijheid mogelijk. In een stelsel waar de overheid sterk stuurt of zelf zorg inkoop zal deze diversiteit niet of nauwelijks tot stand komen. Vrijheid in deze markt is essentieel om dit verband tot zijn recht te laten komen. Je moet dan wel accepteren dat er verschillen zijn en de burger voorlichten over deze keuzevrijheid. Paas verwoordt dit treffend als hij stelt dat er afstand tussen overheid en samenleving nodig is, omdat deze afstand ruimte schept in de samenleving, waardoor zij zich in al haar verbanden vrij kan organiseren.⁴ De overheid kan deze rol waarschijnlijk niet waarmaken en heeft niet de competenties om te zorgen voor een efficiënte bedrijfsvoering. Voor de politiek is het immers lastig nee te verkopen tegen de verzekerde die tegelijkertijd kiezer is.

De zorginkoopmarkt

Sinds 2012 is er prestatiebekostiging ingevoerd

in de medisch specialistische zorg en per 2013 ook in de tweedelijns ggz (specialistische, zwaardere ggz). Zorgaanbieders worden vanaf dat moment bekostigd op basis van hun geleverde prestaties. Zowel zorgverzekeraars als zorgaanbieders lopen meer financieel risico, omdat het vangnet van de overheid wordt afgebouwd. Verder is tussen 2005 en 2011 de vaste tarifiering steeds verder losgelaten. Sinds 2012 kennen we in de medisch specialistische zorg zelfs voor 70% van de behandelingen vrije prijzen⁵ en voor slechts 30% landelijk vastgestelde maximumtarieven. Zorgaanbieders en zorgverzekeraars onderhandelen met elkaar over prijs, prestatie en kwaliteit op basis van een nieuwe taal: Diagnose Behandeling Combinaties (DBC's).⁶ In dit systeem hangt de vergoeding voor ziekenhuiszorg en ggz af van het soort

Noten ¹ Dooyeweerd, H., *De wijsbegeerte der Wetsidee. Deel III* (1936).

² Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie, *Kernwaarden van de ChristenUnie. Dienstbaarheid, vrijheid en duurzaamheid* (2011).

³ Dit is wel mogelijk tussen zorgverzekeraars, maar een individuele zorgverzekeraar moet bij al haar klanten dezelfde premie hanteren.

⁴ Paas, S., *Vrede stichten* (2007, p.274).

⁵ De prijzen in het vrije segment zijn de afgelopen jaren gedaald.

⁶ Een DBC bevat alle handelingen die gemiddeld nodig zijn om bij een patiënt een bepaalde diagnose te stellen en de behandeling te verrichten. Ook staat er in de DBC informatie over de vergoeding voor de behandelaar, bijvoorbeeld een medisch specialist, en de kosten van de zorginstelling. Het DBC-systeem vormt de basis voor declaraties van geleverde zorg en levert inzicht in het daadwerkelijk gebruik van de zorg. Hiermee is het de onderhandelingstaal tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars. (www.dbconderhoud.nl)

⁷ Ook de ChristenUnie is tot dusverre (kritisch) voorstander geweest van het nieuwe stelsel en blijft in het laatste verkiezingsprogramma (2012) voorstander van competitie in de zorg op basis van prijs en kwaliteit, maar hekelt wel marktwerking als het gaat om winstuitkering en overproductie door doorgeschoten marktwerking.

⁸ Zie hiervoor het betoog van Jan Hoogland in *Denkwijzer* (2009/3).

‘Vóór de invoering van het nieuwe stelsel waren er nauwelijks prikkels om te vernieuwen, te investeren en te presteren.’

patiënten en het type behandeling. Het nieuwe stelsel nodigt uit tot een voortdurende kritische dialoog. Tussen specialisten onderling over praktijkvariatie en resultaten van behandeling, tussen zorgbestuurders en behandelaars over de optimale organisatie en innovatie van de zorg, tussen zorgverzekeraars en zorgaanbieders over de prijs en kwaliteit van de zorg, tussen patiënten- en consumentenorganisaties en zorgaanbieders over de toegankelijkheid en kwaliteit van de zorg.

Dat is grote winst vergeleken met het oude stelsel. Voor de invoering van dit nieuwe stelsel waren er nauwelijks prikkels om te vernieuwen, te investeren en te presteren. Het aanbod van de zorg stond centraal, in plaats van de vraag van de cliënt. De overheid budgetteerde op basis van parameters die niets over zorg zeiden (bijvoorbeeld aantal bedden en verpleegdagen) en reguleerde van bovenaf. Dit had tot gevolg dat er sprake was van lange wachtlijsten en weinig vernieuwing. De vergoeding had destijds niet te maken met de geleverde prestatie. Verantwoordelijkheid geven aan zorgverzekeraars en zorgaanbieders was en is daarom het nieuwe adagium. In mijn visie past dit adagium goed in de eerder beschreven vrijheid en verantwoordelijkheid voor de kring van het zorgveld-als-geheel. Deze partijen zouden uitstekend, meer dan de overheid, in staat moeten zijn om zorg aan te bieden en zorg in te kopen en daar goede afspraken over te maken.

Conclusie

Het huidige beleid is gericht op het verder doorvoeren van marktwerking in de zorg. Dit heeft voordelen. In het marktscenario is de zorgsector op zijn minst cliëntgerichter geworden en zijn de wachtlijsten voor een groot deel verdwenen, juist vanwege de prikkel tot presteren. Daarnaast is er met de invoering van het nieuwe stelsel eindelijk inzicht in de daadwerkelijke prestaties van de zorgaanbieder. Toch kun je vanuit de 'kringenleer' van Dooyeweerd ook principiële kritiek hebben op toenemende marktwerking in de zorg. In dat geval ligt het er aan hoe je de zorg kwalificeert. Is de zorg vooral een economisch verband (er wordt zorg ingekocht, verkocht, geleverd en geconsumeerd)? Of is het eerder een ethisch verband (de zorg voor een mensenleven)? In dat laatste geval kun je stellen dat de eigenheid van

de kring onder druk staat door de toenemende druk om financieel te presteren. Mijn conclusie is echter dat economische versterking goede zorg niet uitsluit.⁷

Uitdagingen

Mijn pleidooi is om het huidige stelsel tijd te gunnen. We moeten eerst bezien in hoeverre het stelsel werkt en kan worden doorontwikkeld. We zijn net op weg met prestatiebekostiging en het is te vroeg om nu al gefundeerd te kunnen zeggen dat we dit stelsel naar de prullenbak kunnen verwijzen zoals sommige partijen doen. In mijn optiek zijn er daarom de komende jaren de volgende uitdagingen:

1. De toetssteen van het (nieuwe) Nederlandse zorgstelsel is of de partijen in de zorg de volumegroei onder controle kunnen krijgen. Dat kan door de prikkels op de juiste manier te zetten, bijvoorbeeld door te belonen als een arts zijn patiënt uitlegt waarom een bepaalde behandeling niet nodig is in plaats van een onnodige dure behandeling uit te voeren.
2. De komende jaren is cruciaal of de zorgverzekeraar (als kritische zorginkoper van zorg en behartiger van het belang van zijn patiënten) zijn rol kan waarmaken. Is de zorgverzekeraar in staat om in te kopen op basis van een optimale verhouding tussen prijs, kwaliteit en volume? Daarvoor moet de informatie die inmiddels is verzameld met het huidige systeem worden benut.
3. De zorg moet organisatorisch beter worden ingericht: als zorg daar verleend wordt, waar deze doelmatig plaats kan vinden, dan zal dat complicaties en overtollige kosten vermijden. Ketenzorg, integrale zorg voor chronisch zieken, het versterken van de eerste lijn (in plaats van de relatief dure tweede lijn) zijn daarvan goede voorbeelden. Maar ook 'informele zorg', zijnde onbetaalde zorg door onderlinge betrokkenheid van de naaste, is wat mij betreft een ontwikkeling die past bij christelijk politiek denken en daarom meer waardering zou moeten krijgen.⁸ ■

Auteur Drs. Joas Duister is afgestudeerd als Bestuurskundige. Hij werkt als bestuurssecretaris bij Stichting DBC-O, dat verantwoordelijk is voor het DBC-bekostigingssysteem in de curatieve zorg. Tevens is hij politiek secretaris bij de ChristenUnie Veenendaal. Hij schreef dit essay in het kader van het ChristenUnie fellowsprogramma 2012.

ONDERZOEK NAAR DE TOEKOMST VAN DE EURO IN OPDRACHT VAN HET WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT VAN DE CHRISTENUNIE

DOOR JAAP VAN DUJN Van alle politieke partijen is de ChristenUnie steeds de enige geweest, die zich ten aanzien van de Economische en Monetaire Unie (EMU) heeft opgesteld zoals je dat als onafhankelijk denkend burger ook zou doen. Dat wil zeggen: niet alle Brusselse plannen op voorhand omarmen, ze ook niet op voorhand afwijzen, maar ze kritisch en op basis van inhoudelijke argumenten beoordelen. De ChristenUnie was tegen de invoering van de euro en is door de feitelijke ontwikkelingen in het gelijk gesteld.

De ChristenUnie wil, nu het experiment mislukt is, zich een oordeel vormen over wat verstandig is – lees: wat ons de minste schade zal berokkenen – en heeft de Tilburgse hoogleraar dr. J.J. Graafland gevraagd verschillende alternatieven te beoordelen, van doorgaan met de huidige eurolanden, via een gedeeltelijk opbreken van de eurozone, tot aan een volledige terugkeer naar nationale valuta's toe. Het resultaat is een grondige, gebalanceerde studie, met als belangrijkste conclusie dat de eurozone in zijn huidige samenstelling niet houdbaar is. Wil de euro als gemeenschappelijke munt duurzaam blijven bestaan, dan is het onvermijdelijk dat een of meer landen de eurozone verlaten. Dat is nodig om de eurozone sterker te maken, en om de landen die hun munt nu niet kunnen devalueren, een kans op economisch herstel te geven.

Vrijhandel kan zonder euro

De studie van Graafland, *De euro gewogen*, die overigens geschreven is met steun van anderen, is een verademing om te lezen. Eindelijk worden nu eens afwegingen van voor- en nadelen van de euro gemaakt op basis van feiten, in plaats van op basis van niet-onderbouwde beweringen. Eindelijk worden nu eens economisch-theoretische argumenten aangevoerd, in plaats van dat vooringenomen standpunten worden gedebiteerd. Over weinig onderwerpen wordt zo onzindelijk gedebatteerd als over de euro. Voor de blinde voorstanders is de euro een geloofsartikel. Met hen valt dus geen discussie te voeren. Het bewijs van hun gelijk zit in niet-verifieerbare stellingen als 'zonder de euro is Europa reddeloos verloren tegenover grootmachten als Amerika en China', of 'de euro heeft ons vrede en veiligheid gebracht'.

De euro: gewogen en te licht bevonden

Wat heel storend is in het debat over de merites van de euro, is het voortdurend verwarren van de voordelen van vrijhandel (die onomstotelijk zijn, maar waar andere landen in andere werelddelen met hun eigen vrijhandelszones net zo goed van profiteren) met de voordelen van een gemeenschappelijke munt. De voordelen van het eerste worden door eurofielen gewoonlijk aan het laatste toegeschreven.

Vernederingsfactor

Het gevaar van studies met een opdrachtgever is altijd dat deze laatste de uitkomsten krijgt die hij graag ziet, maar dan voorzien van een wetenschappelijk sausje. Als D66 een studie naar voor- en nadelen van de euro laat verrichten, zullen onderzoekers anderen en uitkomsten anders zijn dan wanneer de PVV hetzelfde doet. De toon van Graafland's studie is kritisch ten aanzien van het euro-experiment, maar er is geen sprake van vooringenomenheid. Er is niet naar een conclusie toegeschreven. De bevindingen stroken met die van veel Amerikaanse economen, die het Europa-debat van wat meer afstand en met wat meer relativeringsvermogen kunnen volgen. De pro-euro argumenten worden door Graafland allemaal keurig genoemd. Als hij wat onderschat is het eerder de manier waarop de euro de tegenstellingen binnen Europa heeft versterkt en de wijze waarop landen en volkeren nu tegen elkaar worden opgezet en uitgespeeld. De Britse socioloog Dennis Smith heeft in dat verband vorig jaar aandacht gevraagd voor wat hij de 'vernederingsfactor' noemt. De Europese Gemeenschap was altijd een gemeenschap gebaseerd op gelijkheid en broederschap. Maar met de crisis is vernedering van andere volkeren,

voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog, weer een factor geworden. Grieken die als luie en corrupte profiteurs worden weggezet, mevrouw Merkel die als een Nazi wordt afgebeeld. De schade die de euro aanricht is meer dan alleen economische schade.

Culturele verschillen bepalend

Het is overigens beslist niet zo dat de studie van Graafland alleen economische argumenten bespreekt en afweegt. Uiteindelijk zijn de culturele verschillen tussen de volkeren van Europa, die zich door de eeuwen heen ontwikkeld hebben tot wat ze nu zijn, bepalend voor het mislukken van de gemeenschappelijke munt. Toen de vrijhandelszone die de EU in eerste instantie was, nog floreerde, zoals tot de introductie van de euro het geval was, stonden we niet vaak stil bij die diepgewortelde verschillen, net zo min als we dat doen als we handel drijven met China. De ironie is dat de euro die verschillen weer aan de oppervlakte heeft gebracht. Nu zien we dagelijks hoe anders Frankrijk en Duitsland oordelen over de manier waarop een economie moet worden aangestuurd. Frankrijk wilde met de euro Duitse dominantie tegengaan, maar Duitsland is nu, zonder het misschien zelf te ambiëren, dominantier dan ooit.

Grexit noodzakelijk

Graafland concludeert dat Griekenland en de andere landen van de eurozone beter af zijn als Griekenland de eurozone verlaat, met gelijktijdige afschrijving van een flink deel van de Griekse overheidsschulden. Het eerste kan niet zonder het laatste, omdat herinvoering van een veel goedkopere drachme de in euro's luidende

‘De weg die de Europese leiders iedere keer verkiezen, is het probleem door te schuiven naar de toekomst en het groter en groter te laten worden, onderwijl hopen op een wonder.’

staatsschuld doet exploderen. Mij lijkt het uittreden van Griekenland onvermijdelijk, een *no brainer*. Om zijn schuld te kunnen afbetalen, moet Griekenland zijn economie laten groeien, maar om weer concurrerend te worden, moet deze juist krimpen. Die twee gaan niet samen. Griekenland had nooit tot de eurozone mogen worden toegelaten. Het land heeft al meer dan vijftig jaar ieder jaar weer een handelsbalanstekort. Het is dus structureel niet in staat gebleken om met uitvoer zijn invoer terug te verdienen en heeft altijd devaluaties nodig gehad om periodiek weer wat lucht te krijgen. Toen de drachme voor de euro werd ingewisseld, had die drachme in de vijftig jaar daarvoor 98% van zijn waarde tegenover de gulden verloren. Dit was allemaal bekend, of kon het zijn.

Tweede grote crisis komt eraan

Hoewel een vertrek van Griekenland uit de eurozone voor alle partijen het beste is, lijkt het er voorlopig niet op dat dit zal gebeuren. Niemand wil op zijn geweten hebben de laatste duw te hebben gegeven. De weg die de Europese leiders iedere keer weer verkiezen, is het probleem door te schuiven naar de toekomst ('kicking the can down the road') en het groter en groter te laten worden, onderwijl hopen op een wonder. De hulpprogramma's werken daarbij, zoals Graafland terecht opmerkt, als een fuik. Hoe langer de uittreding wordt uitgesteld, hoe hoger de kosten zijn en hoe moeilijker het wordt die stap alsnog te zetten.

Het beeld dat ik heb is dat we onvermijdelijk bezig zijn naar een nieuwe, tweede grote crisis – vergelijkbaar met die van 2009 – toe te bewegen. De schuldenlasten in Europa worden alleen maar groter en groter. Draghi wordt nu als de redder van Europa gezien, maar het opkoopbeleid van de ECB verergert de schuldenproblematiek in hoge mate. Omdat de rente van de zwakke landen wordt gedrukt (tot verder onder de niveaus die minister Ruting in de jaren tachtig over de Nederlandse staatsschuld moest betalen), wordt het landen gemakkelijker gemaakt nieuwe leningen af te sluiten. Knopen zullen pas in een tweede crisis worden doorgehakt.

Neuro-zeuro-splitsing?

De vraag, die ook door Graafland niet beantwoord

kan worden, is of na Griekenland meer landen de eurozone zullen moeten, of verkiezen te verlaten. Voor Italië en Spanje, als grootste van die landen, geldt dat dit geheel en al van henzelf afhangt. Als de bevolking jaren van krimp weet te verdragen en de overheid er ook nog eens in slaagt markten, waaronder de arbeidsmarkt, te moderniseren, dan is het denkbaar dat deze landen zich in de eurozone kunnen handhaven. Ierland heeft al laten zien dat het kan, maar Ierland behoort cultureel tot de noordelijke, en niet tot de zuidelijke landen. Gelukkig wijst Graafland de splitsing in neuro en zeuro van de hand. Om landen met een traditioneel zwakke munt één gemeenschappelijke munt te geven, betekent voor die landen afzonderlijk nog steeds dat ze valutair geen manoeuvreerruimte hebben. Van vier zwakke landen maak je niet één sterk land.

Kostbaarste vergissing

Zuidelijke landen hebben historisch altijd gekozen voor devaluatie om periodiek weer concurrerend te worden. Dat geldt niet alleen voor de 'Club Med'-landen, maar ook voor Frankrijk. Wie de geschiedenis van de Franse frank over de laatste honderd jaar bestudeert, ziet een lange historie van devaluaties. De echte vraag naar de houdbaarheid van de eurozone draait daarmee om Frankrijk, en dus om de fundamentele verschillen in opvatting over hoe een economie gemanaged moet worden, zoals die tussen Frankrijk en Duitsland al eeuwen bestaan.

Ik vrees dat de invoering van de euro, een experiment dat door politieke wenselijkheden, met veronachtzaming van de economische realiteit, werd ingegeven, uit zal draaien op de kostbaarste vergissing in de economische geschiedenis van Europa, met consequenties die zich tot ver voorbij het economisch domein uitstrekken. Ik hoop van ganser harte dat ik er helemaal naast zit, maar de studie van Graafland heeft me niet tot andere verwachtingen kunnen brengen. ■

Auteur Dr. J.J. van Duijn is econoom. Van 1983 tot 2003 maakte hij deel uit van de directie, resp. Raad van Bestuur van de Robeco Groep. Hij was hoogleraar algemene economie in Delft en buitengewoon hoogleraar in de praktische aspecten van de beleggingstheorie in Amsterdam en Rotterdam.

WI ChristenUnie in spannende jaren

Het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie bezint zich op zijn koers voor de komende jaren. Het zijn spannende tijden. Ons land kent een nieuwe paarse regering, die een wat technocratisch uitruilbeleid voert, gericht op het vasthouden van materiële voorspoed. De christelijk-sociale traditie gaat dieper en breder. Als WI blijven we ons bezinnen op de invulling daarvan.

We richten ons op drie thema's: (1) het evenwicht tussen overheid en samenleving in de sociaal-economische inrichting van ons land, (2), een evenwichtige benadering van godsdienstvrijheid in de samenleving en (3) een doordenking van de waarde van christelijke politiek vanuit kerk en theologie.

Bij mijn aantreden nemen we een moment om na te denken over een goede invulling van die thema's: welke inhoudelijke keuzes we maken, welke stijl we kiezen, hoe we aansluiten op de behoefte in de partij en denkracht van donateurs kunnen mobiliseren. Een brainstormsessie leidde al tot interessante ideeën. Ook van uw kant zijn die meer dan welkom (wi@christenunie.nl). U hoort nog van ons.

Met vriendelijke groet,
mede namens de WI-collega's,

Wouter Beekers

de Mr. G. Groen van Priusterlezing 2013

ANKERS LOS

TOEKOMST VOOR CHRISTELIJKE ORGANISATIES

door

Kars Veling

15 mei 2013

Leerhotel Het Klooster, Amersfoort

info & aanmelden

www.wi.christenunie.nl/groenlezing

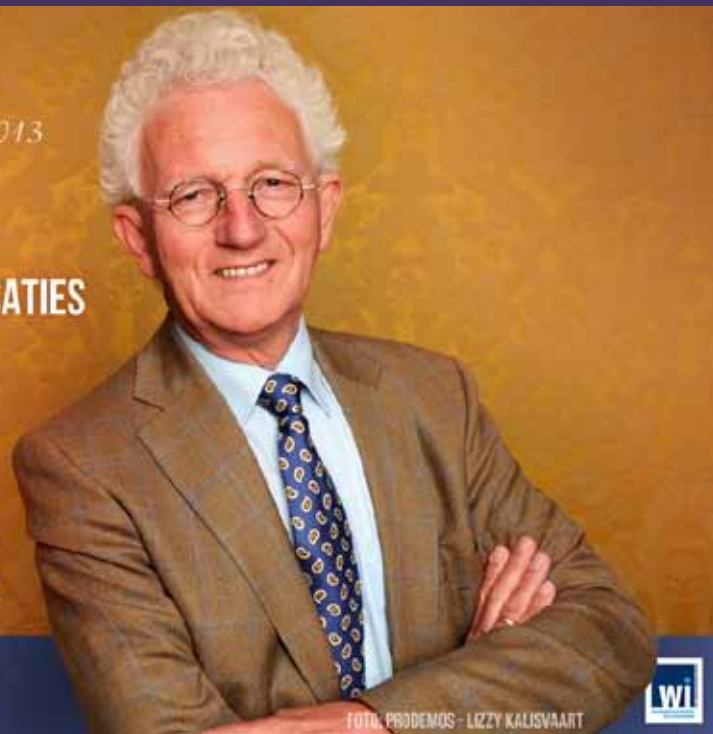

FOTO: PRODEMOS - LIZZY KALISVAART

OVER DE KANTELING
VAN OVERHEID NAAR
SAMENLEVING

Geen actief burgerschap

zonder zeggen

DOOR WOUTER BEEKERS **Steeds vaker kijkt de overheid naar de burger. Het Rijk wil zijn eigen taken afbouwen en geeft de lokale samenleving nieuwe verantwoordelijkheden. Streven naar inbreng van burgers past in de christelijk-sociale traditie. Maar zonder meer zeggenschap zal er van dit streven weinig terechtkomen.**

De burger staat in de politieke spotlights. En de aandacht voor de burger zal alleen maar toenemen in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van maart volgend jaar. Onder het mom van decentralisatie hebben gemeentelijke overheden meer verantwoordelijkheden gekregen, bijvoorbeeld op het gebied van zorg, wonen en welzijn. Dit decentralisatiebeleid is ten dele gebaseerd op overwegingen van kostenbesparing en efficiëntie. Maar daarbij speelt ook de gedachte dat het goed is als burgers zich actiever opstellen in hun lokale omgeving.

Actief burgerschap is een thema uit het hart van de christelijk-sociale politiek. Zij is immers altijd op zoek (geweest) naar een gezond evenwicht tussen maatschappelijke kringen. Maar wat betekent meer verantwoordelijkheid voor de burger in deze tijd? Welke verantwoordelijkheden kunnen worden overgedragen? Op welke manier? Zitten mensen daar wel op te wachten? En heeft de overheid dan helemaal geen rol meer? Gelukkig hoeft de ChristenUnie deze vragen niet alleen te beantwoorden. Vorig jaar publiceerden de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) een drietal onderzoeksrapporten over dit thema met diepgravende analyses en concrete aanbevelingen.

Kansen voor christelijk-sociale politiek

De rapporten laten zien dat de geesten rijp zijn voor een grondige bezinning op de rolverdeling tussen staat, markt, maatschappelijke organisaties en de burger. Sinds de jaren zeventig wordt algemeen erkend dat de verzorgingsstaat een te grote omvang heeft bereikt. De uitbreiding van haar taken heeft gezorgd voor inefficiëntie, bureaucratie en onhoudbare kostenstijgingen. Bovendien leidt de verzorgingsstaat niet tot actief burgerschap, maar veeleer tot 'welvaartsconsumentisme'.

In het zoeken naar een alternatief voor de verzorgingsstaat kreeg aanvankelijk vooral de markt meer ruimte. *New Public Management* was populair, de overheid privatiseerde en stimuleerde marktwerking. Maar de afgelopen jaren rezen steeds meer vragen over de heilzaamheid van de markt. Daarbij speelde de kredietcrisis een rol, maar ook het falen van geprivatiseerde staatsbedrijven of vercommercialiseerde maatschappelijke organisaties. Zo ontstond meer aandacht voor de rol van burgers en maatschappelijke organisaties, naast staat en markt. Voor de christelijk-sociale politiek biedt deze tijd een uitgelezen kans. Meer dan welke politieke traditie ook heeft zij altijd gezocht naar een gezond evenwicht tussen staat, markt en samenleving. Haar beginselen van soevereiniteit in eigen kring en subsidiariteit geven daaraan uitdrukking. Zo sprak ARP-politicus Pieter Sjoerds Gerbrandy in 1953 over de 'talloze krachten' die in de samenleving aanwezig waren en 'duizendmaal meer waard zijn dan honderd wetten'. Een halve eeuw later benadrukte premier Balkenende het belang van burgerschap: 'mogen, kunnen en willen deelnemen aan de samenleving'. Onder invloed van de ChristenUnie werkte zijn laatste kabinet aan een Handvest Burgerschap, dat door zijn vroegtijdige einde niet gerealiseerd werd. In 2011 besloot de senaat tot het houden van een parlementaire enquête naar de privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten, niet toevallig een initiatief van ChristenUnie-senator Egbert Schuurman en uitgevoerd onder leiding van Roel Kuiper. De huidige tijd biedt de ChristenUnie de kans om haar politieke gedachtegoed te vertalen in beleid en zo een voorhoederol te spelen in het zoeken naar nieuw overheidsbeleid.

Gulzig bestuur

Daarom is lezing van de genoemde onderzoeksrapporten ChristenUnie-politici en bestuurders van harte aanbevolen. Ze kennen elk een eigen insteek. In het SCP-rapport, *Een beroep op de burger*, wordt een balans opgemaakt van de stand van zaken. Het planbureau nam ruim tien onderwerpen onder de loep: van opvoeding tot veiligheid, van zorg tot inburgering. In de andere twee rapporten staan beleidsaanbevelingen voor de toekomst centraal. De ROB is relatief bondig en

‘Beleidsmakers richten zich vaak op ‘verantwoordelijken’ en ‘volgzamen’, maar de groepen ‘pragmatici’ en ‘critici’ groeien. En zij committeren zich meestal niet voor lange tijd...’

kent een supplement met interessante reacties en uitwerkingen op deelgebieden. De WRR doet in *Vertrouwen in burgers* gedetailleerde suggesties voor een goede relatie tussen overheid, organisaties en burgers in de toekomst. De praktijkstudie en de aanbevelingen zijn het lezen meer dan waard.

De analyses van de adviesorganen vertonen veel gelijkenissen. Een gedeelde constatering is die dat het de overheid erg moeilijk valt burgers en maatschappelijke organisaties meer verantwoordelijkheid te geven. De hoogleraar Willem Trommel muntte daarvoor het begrip ‘gulzig bestuur’. Het geloof in maatschappelijke maakbaarheid is achterhaald verklaard, maar toch neemt de bestuurlijke bemoeizucht nog steeds toe. Al is de overheid op tal van terreinen al bezig verantwoordelijkheden af te stoten aan burgers en maatschappelijke organisaties voor de uitvoering van publieke taken, toch wil zij de zeggenschap over deze uitvoering in handen houden. Het SCP vat deze constatering kort en krachtig samen in zijn slotzin: ‘De burger moet meer zelf doen, maar heeft meestal niet meer te vertellen’.

Zeggenschap cruciaal

Het blijkt moeilijk uit deze ‘gulzige’ reflex te ontsnappen. Een prachtig voorbeeld geeft de ROB, die haar rapport schreef op verzoek van de vorige minister van Binnenlandse Zaken, Liesbeth Spies. De minister vroeg naar een advies hoe de overheid de uitvoering van haar beleid kan ‘vermaatschappelijken’. Het komt haar op een berisping te staan van de adviesinstelling. De ROB maakt duidelijk er geen sprake is van ‘vermaatschappelijking’ van overheidstaken, maar dat de verzorgingsstaat juist teveel maatschappelijke taken in zich heeft opgezogen. Bovendien stelt zij dat burgers niet gevraagd kan worden deel te nemen aan de uitvoering van beleid zonder dat zij zeggenschap krijgen in het besluitvormingsproces.

Deze ‘bestuurlijke gulzigheid’ geldt net zo goed voor maatschappelijke organisaties. Zij zijn in de regel ontstaan als burgerinitiatieven, maar onder invloed van processen van schaalvergroting en professionalisering is de inbreng van burgers (ouders, patiënten, huurders, vrijwilligers, enzovoorts) zwakker geworden. Ze spreken veel over een betere verankering in de samenleving

en het betrekken van ‘stakeholders’ bij hun werk, maar ook zij vinden het moeilijk daadwerkelijk zeggenschap uit handen te geven.

Soorten burgers

De onderzoeksrapporten zijn relatief positief over de vraag of burgers zelf wel meer verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen. Zij maken onderscheid tussen verschillende houdingen van burgers (ieder in eigen bewoordingen). Beleidsmakers richten zich vaak op de ‘verantwoordelijken’ en ‘volgzamen’, maar de groepen ‘pragmatici’ en ‘critici’ groeien volgens de onderzoekers. Die groepen committeren zich meestal niet voor lange tijd en organiseren zich niet in verenigingen, zoals vroeger gebruikelijk was. Maar wanneer het praktisch zo uitkomt of als er een gedeeld gevoel van onbehagen is, worden zij nog steeds gezamenlijk actief, al is dat vaak kortstondig.

Het is de kunst voor overheid en organisaties om ruimte te bieden aan deze verschillende en veranderende stijlen van burgerschap. In de genoemde rapporten zijn zeker zeven bruikbare aanbevelingen te vinden voor een goede benadering van burgers door politici, bestuurders en professionals.

Aanbevelingen

1. Overheid laat los, reguleer pas als nodig
Nederland heeft een vitale civil society met veel veerkracht. Nodig zijn politici, bestuurders en ambtenaren die het zelfoplossend vermogen van de samenleving erkennen in hun denken en handelen en terughoudend durven zijn om de leiding te nemen wanneer problemen ontstaan. Om die verandering te stimuleren spreekt de ROB niet over ‘burgerparticipatie aan overheidsbeleid’, maar ‘overheidsparticipatie aan de samenleving’. Zij stelt voor om die overheidsparticipatie via een trap met verschillende treden te laten verlopen.

- Samenvatting**
- De aandacht voor de rol van burgers (en verbanden) naast staat en markt neemt toe
  - Deze aandacht biedt kansen voor de christelijk-sociale politiek
  - Actief burgerschap is gebaat bij een terughoudende en voorwaardenscheppende overheid

Zo mogelijk moet ze loslaten, oftewel niets doen. Is haar optreden nodig dan in de eerste plaats faciliterend of stimulerend. Communicatie is daarbij een belangrijk instrument. Pas als het niet anders kan zal zij pas moeten regisseren of zelf reguleren. Samengevat: wees terughoudend maatschappelijke problemen op te lossen: laat los, faciliteer of stimuleer zo nodig maatschappelijke actie, zie wetgeving en regulering als laatste optie.

2. Geef maatschappelijke organisaties de ruimte

Ook in de relatie met maatschappelijke organisaties moet de overheid meer terughoudendheid betrachten. In veel gevallen wil de overheid haar eigen normen aan maatschappelijke organisaties opleggen. Het gelijkheidsbeginsel gaat regelmatig ten koste van de vrijheid van organisaties. Het idee van de acceptatieplicht voor bijzondere scholen is er mijns inziens een goed voorbeeld van.

De overheid zou voorzichtig moeten zijn in het vergroten van het toezicht op maatschappelijke organisaties. Want zodra er zich bij een organisatie misstanden voordoen, heeft Den Haag vaak de neiging een hele sector aan banden te leggen. Vaak zullen bestuurders en medewerkers verscherpt toezicht als een motie van wantrouwen ervaren en dat zal hen niet bewegen tot verantwoord gedrag. Bovendien is de oorzaak van misstanden vaak gelegen in de complexiteit van de organisatie; en geïntensiveerd toezicht vergroot deze complexiteit vaak alleen maar meer.

Nodig is wel de democratische sturing van maatschappelijke organisaties te vergroten. Het zou goed zijn als burgers en lokale volksvertegenwoordigers een grotere rol zouden krijgen in het besluitvormingsproces (vergelijk 4 en 7). Het gaat dan dus niet om toetsing van de resultaten, maar om het nadenken over de doelen en werkwijzen van organisaties. Het kabinetsplan om gemeenten een rol te geven in de aansturing van woningcorporaties is een goed voorbeeld.

3. Schep voorwaarden voor actief burgerschap

Tot zover lijken de rapporten louter te pleiten voor een overheidsbeleid van *laissez faire*. Het tegendeel is echter waar. De overheid heeft wel degelijk een rol bij het scheppen van goede voorwaarden voor actief burgerschap. De rapporten verzetten zich ook tegen de

gedachte dat burgerparticipatie altijd ruimte voor bezuinigingen biedt. 'Vermaatschappelijking' leidt weliswaar op lange termijn tot kostenvoordelen, maar dat betekent niet dat de overheid zich afzijdig moet houden.

Een goed voorbeeld geeft de zorg voor de veiligheid in buurten. De aanwezigheid van politie blijkt burgers juist vertrouwen te geven. Pas als dat vertrouwen er is, zijn burgers bereid zelf hun nek uit te steken en te investeren in de veiligheid van de wijk, bijvoorbeeld in de vorm van buurtwachten.

4. Nodig uit tot tegenspel

Wanneer overheid en maatschappelijke organisaties burgers meer zeggenschap willen geven in de besluitvorming, dan moeten zij hen daartoe ook toerusten. Burgers hebben vaak een informatieachterstand en worden meestal pas in een (te) laat stadium betrokken bij de besluitvorming. Beleidsmakers zouden zich in dit opzicht actiever en kwetsbaarder moeten opstellen. Dan bieden zij juist ook aan de 'critici' onder de burgers ruimte om invloed uit te oefenen op het beleid.

Een recent voorbeeld dat ik vernam in de kring van de ChristenUnie: in een straat in Almere schreef de gemeente bewoners aan dat zij voornemens was alle aanwezige bomen te kappen. De meeste bewoners maakten uit de brief op dat het een genomen besluit betrof. Slechts één oplettende buurtbewoner merkte op dat het om een voornemen ging, kaartte dat aan bij zijn bureaus, ging het gesprek aan met de gemeente, die uiteindelijk terugkwam op het (voorgenomen) besluit. In dit geval had de gemeente zelf nadrukkelijker ruimte moeten bieden aan dit tegenspel.

5. Geef frontlijnwerkers bevoegdheden

De overheid ontmoet burgers vaak in de persoon van een 'frontlijnwerker'. Wijkcoördinatoren, opbouwwerkers, buurtconciërges, buurtagenten (enzovoorts) zijn sleutelfiguren in de wederzijdse samenwerking. Meer en meer stellen gemeenten ook wijkmanagers (of 'mariniers') aan om aan deze sleutelpositie vorm te geven. Het is belangrijk dat deze vertegenwoordigers van de overheid of organisaties de vrijheid hebben om zelfstandig stappen te kunnen zetten

‘In de ideale situatie worden burgers daadwerkelijk eigenaar van het maatschappelijk werk. Dat vraagt om overheden en organisaties die eigenaarschap uit handen durven te geven.’

in hun gesprekken en samenwerking met de burgers. Wanneer zij die ruimte niet hebben, werkt dit negatief uit. Dan verliest hun positie als gesprekspartner aan kracht of trekken burgers zich terug uit frustratie over de bureaucratische stroperigheid.

6. Accepteer verschillen

Voor de overheid is de gelijke behandeling van burgers een groot goed. Maar wanneer de overheid meer ruimte wil geven aan actieve burgers, dan moet ze verschillen leren accepteren. Sommige burgers zullen meer gebruik maken dan andere van de ruimte die de overheid biedt. De rapporten adviseren overheden zich niet blind te staren op mensen die je niet bereikt, maar roepen op kansen die er wel zijn te benutten. Wanneer een buurtvergadering slechts wordt bezocht door oudere, hoogopgeleide buurtbewoners, zie hun betrokkenheid dan vooral als een kans. Blijf niet hangen bij de vraag wie niet aanwezig waren. Zo blijkt ook uit deze onderzoeken weer dat kerkleden oververtegenwoordigd in het vrijwilligerswerk. Daar kan de politiek voor terugschrikken, maar laat zij de betrokkenheid van kerkmensen vooral als een kans beschouwen.

7. Maak burgers eigenaar

In de ideale situatie worden burgers daadwerkelijk eigenaar van het maatschappelijk werk. Dat vraagt om overheden en organisaties die eigenaarschap uit handen durven te geven. Een goed voorbeeld geven de ‘buurt’- of ‘leefbaarheidsbudgetten’ van woningcorporaties en gemeenten. Buurtbewoners krijgen de ruimte, soms slechts nadat zij zelf ook geld hebben ingelegd, deze publieke middelen te besteden.

Maar soortelijke constructies hoeven niet alleen plaats te vinden met publiek geld. Een inspirerend voorbeeld geeft een recente wet van de Engelse regering Cameron die, geïnspireerd door Phillip Blond (auteur van onder meer *Red Tory*), burgers het recht geeft een bod uit te brengen op maatschappelijke voorzieningen, een bod dat beleidsmakers serieus moeten overwegen. Zo bestaan er in Nederland veel succesvolle voorbeelden van buurtbewoners die een met sloop bedreigd huizenblok opkopen van een woningcorporatie om het daarna zelf te exploiteren. Op die manier ontstaat ruimte

voor coöperaties en maatschappen, waarvan burgers eigenaar zijn en waarin zij gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor lokale voorzieningen.

Slot

De aanbevelingen uit de besproken rapporten zijn waardevol als algemeen denkkader. Wat soms mist is een uitwerking van de ideeën op het niveau van verschillende sectoren. Wie bijvoorbeeld zoekt naar aanbevelingen met betrekking de Wet Maatschappelijke Ondersteuning komt bedrogen uit. Datzelfde geldt voor wie zoekt naar een inventarisatie van de knelpunten voor de aankomende decentralisatie van rijkstaken. Maar als algemene richtlijn voor overheids-optreden zijn de rapporten van waarde. Ze leren dat, als overheden meer inbreng wensen van maatschappelijke organisaties en burgers, ze hen ook meer verantwoordelijkheid moeten durven geven. Niet voor niets hebben zowel ROB als WRR ‘vertrouwen’ tot kernwoord van hun studies gekozen. De rapporten laten zien dat er veel consensus is over het feit dat burgers en maatschappelijke initiatieven meer ruimte moeten krijgen. Voor de ChristenUnie biedt deze consensus kansen om haar rijke christelijk-sociale traditie te vertalen in politiek beleid. Deze ‘vermaatschappelijking’ zou niet moeten dienen als schaamlap voor een bezuinigingsoperatie. Maar de huidige economische crisis biedt wel ruimte voor een fundamentele discussie over de inrichting van onze samenleving.

Naar aanleiding van:

- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Vertrouwen in burgers* (mei 2012)
- Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid* (november 2012)
- Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB), *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving* (december 2012) ■

Auteur Dr. Wouter Beekers is directeur van het Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie

DOOR GEERT JAN SPIJKER *Wat doet een militair in de politiek? Rasechte Veluwnaar Ard Kleijer is sinds 2007 wethouder in Putten. Op de Noord-Veluwe heeft de ChristenUnie de positie die het CDA twintig jaar geleden had. Kan dat bij de komende verkiezingen worden gehandhaafd? Een gesprek met de voorzitter van de BestuurdersVereniging. Hij is geen schreeuwer, praat eerder zacht. Tegelijkertijd: 'Ik kan een peloton tanks aanvoeren'.*

Wanneer ben je actief geworden voor de ChristenUnie?

Toen ik 10 was, las ik de krant al voor politiek nieuws. Mijn vader was een van de eerste leden van de RPF en ik stemde altijd RPF. Toen de ChristenUnie ontstond, dacht ik: nu moet ik lid worden. Vrij snel daarna werd ik actief voor de fractie. Bij de verkiezingen in 2002 kwam ik verrassend genoeg meteen op plek 4 en kwam in de raad. Het eerste half jaar dacht ik tijdens raadsvergaderingen voortdurend: 'Waar hebben die lui het over?' Al dat jargon. Na een tijdje mengde ik me er steeds meer in en kreeg de politiek me te pakken.

Je hebt een militaire achtergrond. Heb je daar wat aan in de politiek?

Dankzij de KMA ben ik een generalist. Ik kan me snel dingen eigen maken en heb veel vaardigheden. Ik kan een peloton tanks aansturen, maar ben ook thuis in HRM-zaken. Verder krijg je in het leger een grote actiegerichtheid mee. Ik heb geleerd snel te analyseren en problemen aan te pakken. Voor teveel praten ben ik allergisch.

Dan kun je beter niet de politiek ingaan...

Het is weleens lastig, ja. Zoals nu rond de decentralisatieplannen: voortdurend adviezen van commissies en werkgroepen. De een zegt dit en de ander weer dat. Men pleit voor een integrale aanpak maar wat er gebeurt is integraal afwachten. Ik doe liever wat, gooi graag een steen in de vijver. Soms ben ik te snel. Daarom heb ik tegenspraak nodig, mensen die me kunnen afremmen.

Wat vind je van die decentralisatieplannen? Krijgen gemeenten niet teveel taken, zoals rond jeugdzorg en langdurige zorg, op hun bordje?

Allereerst zie ik kansen voor gemeenten. We kunnen het sociale leven flink stimuleren, het kan de samenleving ten goede komen. Tegelijk is er veel onzekerheid over hoe de wetgeving er uit gaat zien, bijvoorbeeld rond het jeugdbeleid. We worden

‘Ik ben allergisch voor teveel praten’

murw gecommuniceerd, maar duidelijkheid, ho maar! Een risico is het als de Tweede Kamer schotten gaat maken. Dat maakt het moeilijk voor ons om te sturen. De angst bij Kamerleden dat we lokaal het geld aan andere zaken gaan geven is onterecht. Bestuurders die dat doen zullen worden afgestraft. De Kamer moet vertrouwen hebben in de lokale overheid.

Zal Putten zwaar worden getroffen door de decentralisatie?

Gemeenten met een fijnmazig vrijwilligersnetwerk, zoals Putten, zullen er minder onder te lijden hebben dan andere. Er is hier veel gemeenschapsgevoel, daardoor zal de kanteling makkelijker opgevangen kunnen worden dan in bijvoorbeeld forenzensteden als Zoetermeer en Houten.

Treedt de overheid wel echt terug?

Zeker: de subsidies op huishoudelijke verzorging zijn al driekwart minder geworden, tegen sportvereniging wordt eerder gezegd 'betaal je kunstgrasveld zelf maar'. En ook richting scholen en welzijnsinstellingen zijn gemeenten terughoudender met subsidies. Die ontwikkeling past overigens goed bij de christelijk-sociale traditie. We moeten het weer meer samen doen: van leunen naar steunen.

Van leunen naar steunen?

Eenzijds moeten burgers niet meer leunen op de overheid. Anderzijds kan de overheid burgers soms wel steunen. Wederkerigheid staat centraal. Als je subsidie krijgt, moet je er ook wat voor terug doen. Als een gemeente een kunstgrasveld betaalt, zegt ze nu: kun je in de kantine geen BSO kwijt? Maatschappelijke clubs krijgen zo meer oog voor publieke belangen. We vinden steeds meer creatieve combinaties en verbindingen tussen allerlei instituties.

Putten kent nog geen 30.000 inwoners. Met wie gaan jullie straks samen om een 100.000+ gemeente te worden?

Het is de vraag wat het oplevert. Laten we de kracht van de samenleving niet weggooien door lokaal bestuur op afstand te zetten. Ik spreek 1 à 2 dagen per week met individuele burgers! In een grote gemeente spreken wethouders geen burgers meer, dat is ondoenlijk. Ook bespaar je niks met een fusie. Als je één voetbalclub een kunstgrasveld belooft, dan wil vervolgens elke club uit elke kern er een.

Je hebt de ChristenUnie Masterclass gedaan.

Welke meerwaarde heeft die voor jou?

De masterclass heeft mij een stevige, theoretische basis gegeven; een ondergrond die ik intuïtief wel had maar nu woorden kan geven. Daardoor werd ik ook bevestigd in mijn keuze voor de ChristenUnie. Onze christelijk-sociale identiteit is niet socialistisch - de overheid is geen geluksmachine - en niet liberaal - met ongebreidelde marktwerking en individualisme schieten we weinig op. De christelijk-sociale traditie van mensen als Kuiper biedt een prachtig alternatief, dat we ook richting de komende gemeenteraadsverkiezingen weer vruchtbaar kunnen maken.

Christelijk-sociale politiek is dus links noch rechts, wat is het wel?

Ik ben van oudsher redelijk rechts, maar heb ingezien dat mensen die in de bijstand zitten dat echt niet altijd uit vrije wil doen. De koek moet eerst worden gebakken, maar vervolgens eerlijk verdeeld. De Bijbel staat daar vol van. Denk ook aan Ruth. Die moest in beweging komen, haar eigen verantwoordelijkheid nemen om eten te verzamelen. Maar men moest eerst wel de aren laten liggen aan de randen van de akkers, zodat zij die kon oprapen. Leven van genade betekent ook eerlijk delen. Het mooie van onze partij vind ik dat we elkaar daar op kunnen aanspreken: op de Bijbel en hoe we onze relatie met God en Jezus vormgeven. Er zijn veel verschillen, maar we vinden elkaar in een levende relatie met Christus. ■

Een blanco kandidaat op straat?

DOOR ANNERIEKE PRUIM Op de Trainingsdag Gemeenteraadsverkiezingen in maart werd een filmpje getoond over een selectiecommissie die pogingen deed om een kandidaat-raadslid te bevragen op zijn visie op het christelijk-sociale gedachtegoed van de ChristenUnie. De kandidaat kwam echter weg met even enthousiaste als vage antwoorden. In de volgende scène ging hij bij de campagnekraam keer op keer onderuit toen hij lastige vragen van voorbijgangers kreeg. Zo kon hij het hartgrondig eens zijn met een boze man die het schandálig vond dat de gemeenteraad had ingestemd met een vergunning voor de moskee.

Onze kandidaat gaf hiermee te kennen geen weet te hebben van de recente besluitvorming in zijn eigen fractie, net zo min als van de uitgangspunten van de ChristenUnie rondom godsdienstvrijheid. In de praktijk zal het zelden of nooit gebeuren dat een kandidaat zo blanco op pad wordt gestuurd. Vaak wordt iemand een korte of langere tijd ingewerkt door de zittende fractie. Hij of zij leest de stukken, bezoekt raadsvergaderingen en neemt deel aan de beraadslagingen van de fractie. Op die manier raakt hij/zij vertrouwd met grote lijnen en concrete standpunten.

Waar het ChristenUnie Opleidingscentrum de komende tijd aandacht voor vraagt, is de laag die onder de standpunten ligt: de uitgangspunten. In het voorbeeld hierboven: om een standpunt te bepalen over het wel of niet verlenen van een bouwvergunning neem je in dit geval godsdienstvrijheid als uitgangspunt. Had de kandidaat geweten wat het gedachtegoed van de ChristenUnie rondom godsdienstvrijheid inhield, dan was hij, ook zonder de actuele situatie te kennen, er niet vanuit gegaan dat zijn fractie de bouw van die moskee zou willen tegenhouden.

Wie het gedachtegoed op het niveau van de uitgangspunten beheerst, is in staat dit zelfstandig toe te passen in nieuwe situaties die zich voordoen. Dit is nodig om effectief christelijk-sociale politiek te bedrijven: het profiel van de ChristenUnie wordt hiermee zo helder mogelijk neergezet, en het resultaat van het politiek handelen stemt maximaal overeen met de missie van onze partij.

Is het wenselijk dat kandidaat-raadsleden zich al in de voorbereidingstijd het gedachtegoed van de ChristenUnie op uitgangspunteniveau eigen maken? Het Opleidingscentrum wil de discussie in de partij hierover graag op gang brengen. Wat zijn de verantwoordelijkheden van de selectiecommissie en het bestuur hierin? Moet de kennis van de uitgangspunten worden 'getest' en moeten er vervolgens opleidingseisen gesteld worden? Wat vindt u? We dagen u uit om via onze website www.opleiding.christenunie.nl/discussie te reageren op deze stellingen:

KANDIDATEN MOETEN EERST SLAGEN VOOR EEN TEST OVER DE UITGANGSPUNTEN VAN DE CHRISTENUNIE VOOR ZE OP DE LIJST MOGEN.

Toelichting: Met een test als onderdeel van de selectieprocedure kunnen kandidaten laten zien dat hun kennis over de uitgangspunten van de ChristenUnie voldoende is. Want van alle kandidaten op de kandidatenlijst mag worden verwacht dat zij het ChristenUnie-verhaal goed kunnen vertellen.

ALLE NIEUW VERKIESBARE KANDIDATEN MOETEN VERPLICHT EEN BASISLEERGANG CHRISTELIJKE POLITIEK VOLGEN.

Toelichting: Zo garanderen we dat alle kandidaten die gekozen worden voldoende kennis hebben van de uitgangspunten, en dat ze deze bovendien kunnen vertalen in standpunten over actuele thema's.

We zien uit naar uw reactie op:
www.opleiding.christenunie.nl/discussie ■

Column

Liefhebben is een luxe

DOOR EPP0 BRUINS, HOOFDREDACTEUR

Het schrikbeeld van de meervoudige crisis die op ons afkomt, lijkt eindelijk te zijn geland in de hoofden van politici en beleidsmakers: het eurovraagstuk, het verziekte bankensysteem, te goedkope vuile energieopwekking, stijgende grondstofprijzen en materiaalschaarste, vergrijzing en een tekort aan arbeidskrachten, een economie die niet meer wordt gedragen door reële productie van goederen. Tien jaar te laat, maar ja, het is geland. Wat politici en beleidsmakers helaas nog niet allemaal inzien, is dat al deze gebeurtenissen dezelfde oorzaak hebben.

Soberder leven?

De onderliggende oorzaak van de problemen is dat ik de ander niet gun meer te hebben dan ikzelf heb. Deze afgunst geldt tussen collega's, tussen banken, tussen landen, tussen generaties, tussen culturen en tussen werelddelen. We zijn bereid de ander te helpen zolang het maar niet ten koste van onszelf gaat. Welvaart zonder groei, *The End of Growth*, Grenzen aan de groei: ja, er is een intellectuele bovenlaag die weet hoe het wél moet. Met haast religieuze stelligheid worden boeken en artikelen geproduceerd die een grote waarheid verkondigen: als wij bereid zijn soberder te leven, te genieten van een leven dat ontkoppeld is van economische groei, dan kunnen we alle monden op deze wereld voeden. Dat heet rechtvaardigheid. Helaas dringt deze roep van de bovenlaag niet door tot de gewone burger. En is dat niet logisch? Het is gemakkelijk om op te roepen tot een soberder leven als je zelf drie keer modaal hebt. Het is gemakkelijk om op te roepen tot een rechtvaardiger verdeling van middelen als je zelf Europeaan bent. Lief zijn voor de ander is een luxeproduct voor hoogopgeleiden geworden. Het hoort bij de zelfontplooiing in de hoogste laag van Maslow's piramide.

Slechts één optie

Een begin van een oplossing ontstaat als we niet langer het lief zijn voor de ander als een goede daad ervaren, maar het als een wezensnoodzaak ervaren lief te hebben. Jezus wees de weg: "Heb God lief boven alles en de naaste als jezelf". Daarmee vatte Hij de gehele wet en de profeten samen. Nooit eerder in de geschiedenis was deze waarheid urgenter dan nu. Omdat de ander liefhebben geen luxe is, maar lijfsbehoud – nu dat de grenzen aan de exploitatie van de aarde zijn bereikt. Het is voor Europeanen niet meer mogelijk om andere continenten van hun grondstoffen te beroven of om andere volken uit te buiten. Het is niet meer mogelijk om met morele superioriteit een weldoener te zijn voor wat ooit de derde wereld heette. De wereld is klein en hij die ooit ver weg was, is onontkenbaar je naaste geworden. Er is nog maar één optie: liefhebben. ■

‘Ik vrees dat de invoering van de euro, een experiment dat door politieke wenselijkheden, met veronachtzaming van de economische realiteit, werd ingegeven, uit zal draaien op de kostbaarste vergissing in de economische geschiedenis van Europa, met consequenties die zich tot ver voorbij het economische domein uitstrekken.’

Jaap van Duijn, pagina 36

